

Middelaldercentret

FORSØGSCENTER FOR HISTORISK TEKNOLOGI
NYKØBING FALSTER

Middelaldercentrets nyhedsblad
vinteren 2006/07

Unionsåret 1397

På sporet af middelalderlig salpeterfremstilling

Peter Freuchen Research Center med en god historie

Den historiske roman, ven eller fjende

En studietur og et praktisk forsøg med kruseler.

PROGRAM FOR 2007. KURSER OG WORKSHOPS

Indhold

Formandens forord	2
John Brædder	
Rigsråd og Kronen si'r ja til Unionen	3
Kåre Johannessen	
Galathea 3 i Indien	5
Peter Vemming	
Peter Freuchen Research Center	10
Niels-Jacob Andersen	
Den historiske roman	
- ven eller fjende	11
Kåre Johannessen	
Krusekanter i 1200-tallets	
kvindehovedtøjer	15
Camilla Luise Dahl	
En kruset hoveddug?	20
Isis Sturtewagen	
Forsøg med stivelse og	
stivelsesudvinding	22
Joy Boutrup et al.	
"Når naboen kan, så kan jeg vel også..."	24
John Kronborg Christensen	
Middelaldercentrets beskæftigelses-	
afdeling	26
Jette Mygind	
Kurser	27
Marked og workshops	27
Program for 2007	28
Årsmøde i Guldborgsundgildet	29
C:C: Khristiansen	
Workshop-weekend	30
Ikonografi foredrag	30
Guslien	31
Flemming Kjær	
Nytt fra Musik-sang og dansegruppen	31
Flemming Kjær	
Vidste i	32
Kåre Johannessen	
Ny forpagter til "Den Gyldne Svane"	
Red.	

Middelaldercentret

Ved Hamborgskoven 2-4,
Sundby L,
4800 Nykøbing F.
www.middelaldercentret.dk
mc@middelaldercentret.dk
Telefon 5486 1934,
fax 5486 1834

Formandens forord

Middelaldercentret udgiver det andet nyhedsblad i den serie der startede i 2006. Tidspunktet for udgivelsen er velvalgt her forud for sæson 2007, hvor centret kan præsentere et af de mest afvekslende programmer nogensinde for de mange tusinde gæster som hvert år besøger Middelaldercentret.

Et center som Middelaldercentret er både afhængigt af offentlig støtte, som skal lægge et solidt fundament under det daglige arbejde, og af egenindtjening. Derfor er besøgstallet ofte et varmt emne, for her kan man jo direkte aflæse hvor godt det er gået og om årsbudgetterne holder. Men nogle gange skal man også være forsigtig med at dømme på dette alene. I 2006 besluttede centret at holde lukket om mandagen i ydersæsonen og at have færre åbningsdage i efterårsferien, hvilket gav et budgetteret besøgsunderskud på næsten 3000 besøgende. Når forudsætningerne ændrer sig på denne måde, bliver det svært at sammenligne med forrige års besøgstal. Dét der bliver det afgørende parameter er centrets evne til at modstå op- og nedgange i besøgstallet økonomisk. Altså: At der er en solid økonomisk bufferzone til at klare dårlige tider og at man sørger for at lægge til side i gode tider. I min tid som formand for centret har vi altid haft denne "forsigtige" politik og den agter vi at fortsætte fremover. For i den branche vi har valgt at agere i er det meget vanskeligt at forudsige hvordan en sæson vil forløbe. Vejret kan spille en meget stor rolle - det så vi sidste år, hvor samtlige danske attraktioner som kan sammenlignes med Middelaldercentret, meldte om en besøgsnedgang på 15-20% i den lange hedebløge vi havde i højsæsonen. Middelaldercentret måtte også notere en besøgsnedgang i denne periode, men fik så lappet på tingene ved at gå ud af huset og lave middelaldermarkeder i København og på Island, og ved at køre aftenshows på centret. Men skal man sammenligne centrets besøgstal for 2006 med tidligere, uden budgetteret nedgang i besøgende og uden hedebløge, altså et center der fungerer under normale forhold, ja - så ville vi have haft en fremgang på næsten 20% i forhold til 2005!

Tal er taknemmelige og det vi under sådanne forhold også skal kigge på er centrets publikumsundersøgelser. Om gæsten er tilfreds med besøget. Her ligger centret på en tilfredshedsprocent på 97%, hvilket vil sige, at vi har et rigtigt godt turistprodukt som lever og fornyr sig. Så kan man også med sindsro se fremtiden i møde - selvom det altid er en lidt spændende branche at være i!

God sæson 2007

Med venlig hilsen

John Brædder

Formand, Middelaldercentret

Middelaldercentrets Nyhedsblad vinteren 2006/07

Ansvarshavende redaktør: Centerchef Peter Vemming, peter@middelaldercentret.dk

Tryk: Cop Nova · © Middelaldercentret · Nyhedsbladet kan ses som pdf-fil på www.middelaldercentret.dk

Rigsråd og Kronen si'r ja til Unionen

I den lidt særegne tidsregning, folk på Middelaldercentret betjener sig af, er vi med 610 års forskydelse i år nået til et afgørende punkt i danmarkshistorien. Det er nemlig blevet 1397, året for indførelsen af den vidtbesungne og meget omtalte Kalmarunion. Det må derfor være på sin plads kort at kigge nærmere på hvad den i grunden indebar, denne den første, store politiske union som vort fædreland rodede sig ind i.

Kåre Johannessen

*Cand. mag, museumsinspektør,
Middelaldercentret*

I de senere års tider ret ophedede debat om en ganske anden union, har man fra tid til anden hørt Kalmarunionen bragt til torvs som et mere naturligt og overskueligt alternativ til vore dages kontinentale *Festung Europa*. Men hvor besnærende tanken end kan forekomme har de to fænomener i virkeligheden ikke stort andet end selve ordet "union" til fælles. Først og fremmest er der den helt afgørende forskel, at hvor Europaunionen er blevet skabt efter en omfattende plan gennem adskillige årtier, blev Kalmarunionen nærmest til ved ikke blot én, men en hel række af usandsynlige tilfældigheder og uforudsete omstændigheder. Skabelsen af Kalmarunionen var en af de største kæder af feberredninger og hovsa-løsninger, danmarkshistorien overhovedet kan byde på. Fra starten var der ingen plan.

Udgangspunktet for de tre rigers sammenlægning var et spørgsmål om rent personlige og ganske tilfældige sammenfald. Valdemar Atterdag giftede i 1363 sin 10-årige datter Margrethe med den norske kong Haakon. Dette havde på ingen måde til hensigt at sammenlægge Danmark og Norge, da Danmark på det tidspunkt stod til at skulle arves af Valdemars søn og Margrethes storebror, junker Christoffer. Desværre kom den unge junker tragisk af dage i utide i 1363, og efterlod Valdemar uden mandlige arvinger. Derved trillede den danske krone ganske uventet til Norge, fordi Margrethes og Haakons søn Oluf var Valdemars

nærmeste mandlige efterslægt. Hvis Christoffer ikke var død en del tidligere end planlagt, ville hele grundlaget for unionen aldrig nogensinde være opstået.

Ved Haakons død i 1380 arvede den unge Oluf - helt efter planen - Norge, og havde altså nu flere kroner end han strengt taget havde hoveder at bære dem på. Det var der for så vidt ikke noget nyt i; siden vikingetiden havde de to lande ved adskillige lejligheder delt fyrstehus. Men at Sverige sidenhen også skulle indlemmes var der endnu ingen tegn på overhovedet. Sverige var et selvstændigt rige, med egen adel, egen administration, egne love, og i allerhøjeste grad egen konge.

I 1385 døde den svenske konge imidlertid uden arvinger, og Oluf var hans oplagte efterfølger. Men igen kastede skæbnen grus i maskineriet;

i 1387 døde den unge Oluf pludselig, 17 år gammel, og da hele konstruktionen var bundet op på hans person så det med ét ud til, at alting ville falde fra hinanden. Margrethe og drosten Henning Podebusk reddede situationen i en fabelagtig improvisation, der i realiteten var en slags statskup; man opfandt simpelthen en splinterny titel til Margrethe (der jo ikke længere kunne regere på sin søns vegne, al den stund han var død), der blev udnævnt til verdenshistoriens første og eneste *Fuldmyndige Frue og Husbonde*. For at legitimere sit styre adopterede Margrethe sin søsters dattersøn, den unge prins Bugislav af Pommern. Hensigten var at Bugislav - hvis navn ingen kunne udtale, og som derfor blev ændret til *Erik af Pommern* - også skulle overtage Sverige, og dermed virkeliggøre unionsbyggernes vådeste drømme.

Kalmarunionens to hovedkræfter - arkitekten og kransekagefiguren. Margrethe I og den unge Erik af Pommern, her i nationalromantisk 1800-tals gengivelse.

Desværre kom Albrecht af Mecklenburg ham i forkøbet, og nappede kronen for næsen af Margrethe og hendes nyanskaffede papsøn. Albrecht var søn af Margrethes ældste storesøster Ingeborg, og han var ikke specielt populær, hverken i Danmark eller Sverige. Til gengæld var man ret begejstret for ham i hans hjemland Mecklenburg. At Albrecht strengt taget havde et arvekrav på Danmark, der var lige så stærkt som Eriks - han var jo også på mødrende side direkte efterkommer af Valdemar Atterdag, tilmed en generation nærmere - er et faktum, der ofte forbigås i bragende tavshed fra dansk side.

De konkrete omstændigheder omkring afsættelsen af Albrecht lever rammerne ikke plads til her, men det korte af det lange er, at i 1389 blev Albrecht besejret af Margrethe i slaget ved Falköbing den 24. februar, og selvom de følgende år bragte en del forvirring og småkampe, var han dermed ude af sagaen. Herefter overtog Margrethe også styret i Sverige, indtil Erik af Pommern i 1396 var blevet myndig og kunne krones formelt. Det brev, der ledsagede Eriks kroningsbrev til regent i alle de tre nordiske riger den 13. juli 1397, danner grundlag for Kalmarunionen - det såkaldte *unionsbrev*.

Hermed var Erik af Pommern hersker over Danmark, Norge, Sverige, Finland, Grønland, Island, Shetlandsøerne og Pommern, tilsammen det største landområde under dansk herredømme nogensinde.

Borgen i Kalmar, der siden unionstiden er ombygget radikalt. Det var hér, det berømte unionsdokument IKKE blev vedtaget..."

Flyveblad udstedt af Christiern II i 1530, i et forsøg på at samle støtte til at genvinde sine tabte riger og genetablere den smuldrede union. Han omtaler sig selv som Christiern af Danmark, konge i Sverige og Norge, men på det tidspunkt var han ingen af delene.

Men allerede fra starten var der dog knas med projektet. Svenskerne gled lidt ind og ud af unionen efter forgodtbefindende, og Erik blev stadig mere upopulær. I 1439 gav han simpelthen op, forlod Danmark og slog sig ned på Gotland som sørøver, dybt frustreret over mange års frugtesløse stridigheder. Som afløser indsatte man Kristoffer af Bayern, Eriks søstersøn. Han holdt dog ikke længe, og ved hans død i 1448 blev han efterfulgt af Christian I, der var 6. generations efterkommer af Erik Menved. Under Christian, og sidenhen hans søn Hans (1483-1513) var der mere eller mindre løbende stridigheder, og kun en voldsom kraftanstrengelse holdt unionen i live.

Det blev dog først under Hans' søn - den ulyksalige Christiern II - at unionen formelt måtte opgive ævret; i kølvandet på Christierns behjertede forsøg på at lære svenskerne lidt god opførsel ved det Stockholmske Blodbad i 1520 faldt Sverige endnu en gang fra, og Christiern blev sat fra bestallingen, også i Danmark/Norge. I 1523 udråbtes Gustav Wasa til svensk konge, og dermed var unionen reelt fortid. Året efter blev opløsningen bekræftet formelt, og dermed endte 136 års fællesnordisk union. Norge forblev i rigsfællesskab med Danmark helt frem til

1814, men nogen union var der ikke længere tale om.

Det er en interessant detalje ved hele forløbet, at Kalmarunionen i virkeligheden strengt taget aldrig blev vedtaget. Margrethe, der om nogen må regnes som arkitekt bag projektet, var en snu og dreven politiker, der forstod at holde ryggen fri og alle muligheder åbne, og denne sag var ingen undtagelse. Unionsdokumentet af 1397 blev nemlig aldrig formelt godkendt, al den stund det nok blev behængt med talrige fornemme segl, men aldrig egentligt vedtaget.

Unionsbrevet er nemlig et af de allerførste dokumenter i Norden, der er skrevet på papir, men fuld retsgylighed krævede at det var nedfældet på pergament. Ved at undlade at overføre teksten til pergament sikrede Margrethe sig, at hun når som helst ville kunne affeje unionen hvis det af en eller anden grund skulle vise sig hensigtsmæssigt - den var jo aldrig blevet *rigtigt* vedtaget!

Så reelt fejrer vi altså en union, der aldrig har eksisteret. Og det er da i grunden en sjov tanke!

Galathea 3 i Indien

En beretning fra et af de landbaserede Galathea-projekter, som ikke er med på ekspeditionsskibet "Vædderen"

Peter Vemming
Centerleder, mag.art
Middelaldercentret

"In India everything is possible!" - således sagde museumsdirektøren i ørkenfortet Jaisalmer i Rajasthan provinsen for to år siden til en ung dansk pige, der var

kommet for at undersøge nyheden om fundet af to tons sortkrudt i de middelalderlige dele af fortet. Da krudtdepotet dukkede op blev den lokale turistchef stærkt bekymret, idet han frygtede turisterne nu ville svigte byen af frygt for at det hele ville sprænge i luften. Han tilkaldte hæren som fjernede de to tons krudt og destruerede dem kort efter. Her ville historien have sluttet hvis det ikke var fordi nyheden slap ud på internettet. Middelaldercentret i Nykøbing F. læste om det og da en af døtrene til et medlem i forskergruppen skulle på backpacker rejse til Indien og Kina blev det foreslået, at hun lagde vejen forbi Jaisalmer for at høre nærmere om dette spændende fund. Datteren var af den stædige slags og brugte næsten to hele dage til at belejre de lokale myndigheder, indtil hun af politidirektøren fik udleveret billeder af

fundet, og fik beretningen om hvor krudtet var fundet og hvordan det var blevet destrueret. Dagen før hun skulle rejse kom museumsdirektøren for Maharajaens museum inde i fortet og gav hende en prøve af det middelalderlige krudt. Datteren stod nu med en prøve i hånden på det måske eneste bevarede middelalderlige krudt i verden og spurgte derfor bekymret om hvordan hun skulle få krudtprøven hjem, da hun jo næppe kunne have det med i flyet og der var fare for, at det forsvandt hvis hun sendte det. Og her var det, at museumsdirektøren svarede med sætningen: "In India everything is possible!" Denne sætning blev senere en slags mantra for forskergruppen på Galathea ekspeditionen til Indien, for i Indien sker ting man troede var ganske umulige næsten hele tiden!

Prøven kom hjem og blev analyseret. Det viste sig ikke at være sortkrudt, men rent svovl - en af de nødvendige ingredienser i en sortkrudtblanding, som jo består af svovl, salpeter og trækul, og således også et meget vigtigt fund!

Krudtet opfundet i Kina ?

Krudtet var en ligeså vigtig opfindelse som microchippet, og det havde lige så afgørende betydning for udformningen af datidens samfund som microchippet har for vores. Man ved ikke med hundrede procenter sikkerhed hvor krudtet blev opfundet. De fleste mener at Kina var stedet og at det skete omkring år 1000, hvor det blev anvendt til primitivt fyrværkeri. I begyndelsen af 1300 tallet spredtes kendskabet til Europa og inden for meget kort tid, ca. 50 år, udvikler europæerne krudtblandinger, der er helt på højde med nutidens og ligeså effektive. Udviklingen af effektivt sortkrudt får dog ikke umiddelbart indflydelse på datidens krigsførelse og det skyldtes, at man nok kendte til effektive krudtblandinger, men at man havde meget stort besvær med at skaffe stabile leverancer af råmaterialer, specielt svovl og salpeter. Svovlet fik man fra vulkanske egne, såsom Island eller Sicilien, medens salpeteret i hvert fald i begyndelsen kom fra det Bengalske område i Indien og ad de gamle karavaneveje via Konstantinobel nåede våben-

Serampore.

kamrene i Europa. Men leverancerne var ikke stabile og da tyrkerne i 1453 tager Konstantinobel, bliver de gamle handelsruter afbrudte og det bliver mere og mere nødvendigt for europæerne at finde søvejen til Indien, bl.a. for at få fat på det vigtige salpeter. Hjemme forsøgte man også at fremstille salpeter. Man brugte gamle møddinger som råmateriale og via en indviklet proces fik man efterhånden etableret en egenproduktion af det vigtige råmateriale til krudtproduktion.

Der går ca. 200 år inden europæerne får logistikken på plads og får sikret leverancerne af salpeter og svovl og herefter begynder de at underlægge sig Verden. Kanonerne bliver mere og mere effektive og behovet for gode råmaterialer, og helst rigeligt af dem, stiger tilsvarende. Engel-

ske og hollandske handelskompagnier får gang i handlen fra Indien, og Vestbengalen bliver i løbet af kort tid "verdens salpeterkammer" og salpeteret herfra eksporteres i enorme mængder og muliggør krige over det meste af kloden.

Serampore

Danmark ville også have del i salpetereventyret. Serampore, den gamle danske koloni i Indien, blev anlagt af Frederik den Femte i 1755 (Frederiksnagore blev den kaldt, men den skiftede hurtigt navn til Serampore) for at få del i salpeterhandlen og grundlagt som Danmarks fjerde universitet af Frederik den sjette. Samtidig havde englænderne etableret sig lidt længere nede af floden ved Fort Williams (senere Calcutta eller Kolkata) og de erklærede på et tidspunkt monopol på salpeterhandlen.

Den første Galathea ekspedition kom dertil i 1845, hvor kommandør Steen Bille overdrog kolonien til englænderne for den nette sum af lidt over 1 million rigsdaler. Englænderne var simpelthen for dygtige til at håndhæve deres monopol og danskerne måtte opgive deres salpetereventyr! I dag fungerer Serampore i de velholdte gamle danske bygninger som præstekollegium. Kirken - Olai kirken - ligger der stadig, men er i frygtelig dårlig stand. Dette kunne medlemmerne af den tredje Galathea ekspedition konstatere, hvilket egentlig er en skam, fordi det er faktisk et fint lille stykke Danmarkshistorie der er repræsenteret derude. Dronning Margrethe var i Serampore, vistnok som kronprinsesse og forstanderen for præstekollegiet kan stolt fremvi-

Taj Mahal.

ste en flintdolk, som blev overrakt ved den lejlighed. Danmark har et godt ry herude!

Salpeter til krudtfremstilling

Middelaldercentrets Galatheaprojekt havde overskriften "Svovl og Salpeter til Krudtfremstilling" og holdet havde allerede været på Island for at gennemføre første del af projektet, dvs. lokalisere de islandske svovlforekomster, hvorfra der i historisk tid var blevet udvundet svovl til krudtproduktion. Projektet i Indien skulle koncentreres om salpeterudvindingssteder i det Bengalske område.

Oprindelig startede projektet med rekonstruktionen af verdens ældste kanon, som er fundet ved Loshult i Skåne. Denne lille kanon type, dateret til 1300 tallet og af forskere regnet for et lidet effektivt våben, kun egnet til at skræmme fjenden med bulder og brag, begyndte Middelaldercentret at interessere sig for. Gennem et frugtbart samarbejde med Dansk Logistik Regiment i Vordingborg og Artilleriskolen i Varde blev denne lille kanon testet på hærens skydebaner i Oksbøl med brug af middelalderlige krudtopskrifter. Den viste sig at være et yderst effektivt våben, som specielt overfor avancerende rytteri eller fodfolk betød en afgørende forskel. Igennem en årrække arbejdede en international gruppe af forskere på Middelaldercentret med disse tidlige krudt- og våbentyper. Dette mundede ud i ovennævnte Galatheaprojekt, som i princippet går ud på at kortlægge salpeter og svovlforekomster, der har været anvendt til produktion af sortkrudt. Men projektet er også om international handel, politik og globaliseringen af den verden vi kender idag - uden krudtet ville verden have set noget anderledes ud!

Ankomst til Indien

Galatheaholdet havde aldrig besøgt Indien før, men havde forberedt sig på alle tænkelige måder inden ankomsten. Desværre er der intet det kan forberede en til det første møde med Indien. Alene trafikken er overvældende. Indtil for tre år siden var der intet, der hed køreprøver. Man gik blot op på et regeringskontor, betalte nogle penge og skrev under på at man kunne køre bil - herefter blev kørekortet udleveret. Regeringen besluttede så at indføre rigtige køreprøver og landet over

Trafikken kan godt være lidt alternativ efter danske normer.

blev der oprettet køreskoler. CNN India havde for nylig en tophistorie, hvor de i Delhi og Kolkata havde checket en række af disse nye køreskoler. For 3200 rupies, svarende til ca. 400 gode danske kroner kunne man gå ind på disse skoler og få sit kørekort, man skulle ikke aflægge teoretisk prøve og den praktiske del varede op til 45 sekunder og bestod i at køre en bil 10 meter ligeud! Indslaget havde fået overskriften "licence to kill".

Men trafikken er aldeles rædselsfuld. Der er venstrekørsel, men det er kun vejledende og alle trykker hornet i bund, lukker øjnene og håber på at komme først (tigreren vinder, siger de!), døde dyr er jævnlige spredt over kørebanen og det eneste man tilsyneladende har respekt for, er når en elefant dukker op og sindigt trasker over vejen eller når en flok vandbøfler bisser, gerne i modkørende retning - de kan sandelig pløje en solid fure! En amerikansk diplomat beskrev for nylig i Hindustan Times trafikken i Indien som "functional chaos!" og det er lige hvad det er, for på en eller andet måde fungerer det, selvom det at køre bil i Indien for en dansker eller vesteuropæer virker som en række gentagne nærdød oplevelser.

Men det er blot trafikken. Duftene, for at sige det pænt, er ligeså overvældende og så er der mange mennesker i Indien og de fleste er meget fattige. Fortove, motorveje, træer,

alt hvad der kan tjene som bolig og eller forretning, gør det. Er der tre mand i Indien der står og fisker, så er der en anden der har fundet ud af sælge orm til dem! Og sådan fungerer det meste!

Meget, meget overvældende førstehåndsindtryk selv for de mere garvede rejsende i gruppen og vi så langsomt vores omhyggelige planlægning smuldre. Afstandene er enorme, 300 km på en dansk landevej svarer tidsmæssigt til 50 km i Indien, "Delhi Belly" og "Kolkata Quickstep", sendte i begyndelsen flere af ekspeditionsmedlemmerne til tælling og vi måtte simpelthen erkende efter et stykke tid, at det her gik ikke! Flyd med og bliv ikke ophidset var det nye løsen og langsomt begyndte vi at få fod på tingene.

I Indien sker tilsyneladende intet fornuftigt uden man har kontakter og det havde gruppen da heldigvis, idet konservator Torben Sode, som har rejst i landet i mange år, sluttede sig til gruppen efter en uges tid.

Lokalisering af salpeterproduktion

I hele det vestbengalske område blev der udvundet salpeter. Efter regntiden skrabede bønderne det øverste salpeterholdige lag af over-

jorden og jorden blev kørt til forskellige samlingssteder eller landsbyer, hvor salpeteret blev udvundet fra råjorden. Galathea holdets plan var at tage ud i landdistrikterne omkring byen Agra, hvor Taj Mahal ligger og finde landsbyer, som laver primitivt fyrværkeri. Ved at snakke med beboerne i landsbyen kunne man måske få at vide hvorfra de fik deres salpeter til krudtproduktion og så følge dette spor videre til de egentlige produktionssteder. Efter de første dages kørsel rundt til disse små samfund, var der ikke meget selvtillid tilbage hos Galatheaholdet. Vi blev modtaget med stor mistænksomhed. Flere steder blev vi bare viftet væk og andre steder blev vi bedt om at komme tilbage efter nogle dage. Dette cirkus fortsatte i nogen tid indtil der var en venlig sjæl, der fortalte os, at alle forurenende virksomheder i en radius af 50 km fra Taj Mahal var forbudte, så disse små fabrikker var illegale, hvilket forklarede deres afvisende holdning til os. Vi måtte derfor forsøge noget andet og via kontakter i glasindustrien (glasperler) fik vi navnet på en ingeniør, som måske vidste hvor man producerede salpeter efter moderne metoder, altså på moderne kemikalier og ikke råjord.

Det lykkedes at finde en af disse fabrikker og herefter gik tingene hurtigt efter indiske forhold - efter tre dage var vi kommet så langt med lederne af fabrikken, at vi fik lov at dokumentere processen, som selvom den foregik med moderne kemikalier som råstof, faktisk var meget lig den man kunne læse i middelalderlige beskrivelser. Da dette arbejde var overstået ville vi drage afsted, men lederen af fabrikken bad det engelske medlem om at stige op bag på motorcyklen. De blev borte et par timer og da de kom igen var det med et temmeligt eksalteret Galathea-medlem på bagsædet - han var blevet forevist et gammelt udvindingsanlæg, hvor man brugte den salpeterholdige jord fra sletterne omkring Ganges floden og udvandt salpeteret efter de gamle metoder! Vi fik også registreret dette anlæg og på vej ud af området kom vi i tanke om, det måske kunne lade sig gøre at hyre folk i landsbyen til at lave salpeter efter de gamle metoder. Vi kørte omgående tilbage til de forbavnsede fabriksfolk og efter en lang palaver indvilligede de i at genskabe processen for os 14 dage

efter. Det var nu blevet mørkt og vi måtte ud af området i en fart, da der sker røveriske overfald på de små veje efter mørkets frembrud. Heldigvis var der lokalvalg i området, så vi kunne lægge os bag en bevæbnet bilkortege, som skulle bringe en eller anden politiker sikkert frem til et valgmøde! Foran på hans vogn var der monteret en meget stor højttaler, som gentog denne sætning i en uendelighed: "Vote for our leader, he is a good leader. Thank you very much!"

Kokasser

Oplevelserne i landdistrikterne gjorde et stort indtryk på Galathea holdet, ligesom vi gjorde et meget stort indtryk på lokalbefolkningen. Vi kunne ofte stå på øde mark og lave filmoptagelser og ud af ingenting indenfor få minutter ville vi have 20-30 interesserede tilskuere stående omkring os.

Ved begyndelsen af turen holdt vi ved en baneoverskæring efter at have kørt i mange timer. Ventetiden sådanne steder er altid lang og kemikeren og fyrværkeren steg ud af bilen for at strække benene. De fik øje på et område, hvor man tørrede kokasser til brændsel. Interesserede nærmede de sig, ivrigt diskuterende og kemikeren begyndte at fotografere. I mellemtiden havde der samlet sig omkring 25-30 biler bag os med indere, der steg ud og med stor interesse og megen larm, fulgte kemikeren og fyrværkerens bemærkelsesværdige opførsel. Specielt interessant blev det, da fyrværkeren, der led af sovende baller efter den lange køretur, for at få liv i dem igen, begyndte at banke sig bag på med sine knyttede næver i et besnærende rytmisk mønster, medens makkeren fotograferede kokasser fra alle tænkelige vinkler!

Senere lærte vi at en kokasse i Indien sjældent når at ramme jorden inden den bliver grebet og forarbejdet i forskellige egnsbestemte former til brændelsbriketter.

Kanpur

Efter oplevelserne i landdistrikterne omkring Agra drog vi langs Ganges til Kolkata og Serampore for at følge salpeterens vej på den store flod til udskibningsstederne i den Bengalske havbugt. Derpå rejste vi tilbage til Kanpur for at mødes med vores indiske kontakt dr. Balasub-

ramaniam fra IIT - Indian Institute of Technology. Englænderne i Fort Williams havde på 100 år gamle kort med positionsangivelse beskrevet en mængde produktionssteder for salpeter i Bihar området. Det var planen, at vi med Dr. Balasubramaniam og hans studenter hjælp skulle begive os ind i dette område og med håndholdte GPS'er lokalisere de gamle produktionssteder. Den første dag var vi ude for at finde et par af dem, og det fungerede fint med den moderne teknik. Men så løb vi ind i problemer: Studenterne ville ikke lade os komme ud af bilen, fordi det var for farligt og i det hele taget var der så nervøs en stemning, at vi besluttede at opgive forsøget denne gang og køre ud af "problemområdet" med det samme. Måske kunne vi så på et senere tidspunkt lave et nyt projekt med universitetet. Men opholdet her blev alligevel meget givende. Vi knyttede kontakter til lokale forskere og fik præsenteret Galatheaprojektet på landsdækkende medier, som på de kanter har en imponerende læseskare - Indiens befolkning nåede for nylig en milliard!

Men projektet gik dybere end som så, idet det tekniske universitet er klar over at Indiens stolte håndværkstraditioner står for skud. Mange af de gamle håndværk vil forsvinde indenfor en overskuelig fremtid og ingen gør rigtig noget for at få dem dokumenteret. Galathea-gruppen havde med hensyn til salpeteret gjort et stykke arbejde, hvor processen var blevet forevigt på billeder og på film. Dette blev godt modtaget på universitet, samtidig med de tog sig til hovedet over, at det var vestlige forskere, som skulle komme til Indien og gøre et stykke arbejde, der burde være nationens ansvar. Men professor Barla var sikker på at hans generation af studerende var langt mere opmærksom på disse forhold og at der ville blive gjort en god fremtidig indsats for at bevare og dokumentere disse fantastiske gamle håndværk, som Indien er så kendt for.

Nye Galatheaprojekter?

Galathea projektet har bragt forskergruppen gennem det indre af Island for at samle svovlprøver, fra øst til vest gennem det bengalske område og tilbage igen og nu mangler blot et mindre tur til Sicilien for at samle de sidste svovlprøver. Den danske

regering og danske fonde har støttet dette fantastiske projekt, hvor danske forskere har fået lov til at slå ud med armene og vise hvad de kan. Der var ikke for mange landbaserede projekter med denne gang, men det var måske noget man skulle tænke anderledes i fremtiden - folk i udlandet kan lide den skæve ide, det er at sende et skib på jordomsejling med gode forskningsprojekter. Det er fantastisk at have et Galathea projekt i baghånden som døråbner når man er ude og man bliver så vel og så officielt modtaget, at man virkelig føler sig som en ambassadør for Danmark. 50 år mellem disse togter er al for lang tid med et så knaldgodt koncept. Skibet skulle afsted hvert femte år og der skulle være ligeså mange landbaserede forskningsprojekter som de maritime - Danmark kan ikke få bedre reklame i udlandet!

Baggrundslitteratur

Vemming Hansen, Peter 2001: Rekonstruktion og skydeforsøg med Loshult kanonen. Middelaldercentret
Barfod Lars et al. 1992: Bogen om krudt. Politikens forlag

Desuden er der mere faglige artik-

De gamle metoder til salpeterfremstilling blev genoplivet.

ler i "Ordnance Society's" Journaler, hvor man kan få et overblik her: <http://freespace.virgin.net/ordnance.society/index.htm>, bl.a. med artikler af Robert Smith og Peter Vemming

Endelig kan denne publikation af Lars Barfod (et al.) anbefales: Fyrværkeri - kunstfyrværkeriets historie. Nordisk Forlag Arnold Busk 2005.

Formede kokasser til brændsel stillet til tørre

Peter Freuchen Research Center

Middelaldercentret huser også polarforskeren og forfatteren Peter Freuchen Research Center, hvor de dele af hans arkivalier og genstande familien har skænket opbevares og registreres, så de senere kan eksponeres i et Peter Freuchen Bibliotek. Men vi begynder med en af de utallige anekdoter om ham.

Niels-Jacob Andersen
Journalist
Peter Freuchen Research Center

Peter Freuchen var meget stolt af sin morfar, kaptajn Peter Rasmussen fra Nakskov, der havde den senere navnkundige H.N. Andersen under sine vinger både som dæksdreng og matros, indtil Andersen afmønstrede i Bangkok og grundlagde verdensfirmaet ØK. En journalist spurgte engang Peter Freuchen, hvorfor han havde valgt det kolde Grønland i stedet for det varme Østen?

"Fordi H.N. Andersen var begyndt med Østen, og nu var han så godt i gang, at jeg ikke nænnede at ødelægge det for ham."

Små anekdoter, breve, billeder, rapporter, manuskripter og genstande er nu grundregistreret for eftertiden takket være SN's Kultur og Erhvervsfond, som sidste år gav 92.000 kr. til registreringen. Vi fik også et beløb fra Fonden efter Østifternes Brandforsikring. De er ligeledes gået til registreringen, der i afvigte år har beskæftiget en arkivar og to personer i aktivering.

Desuden har vi i samarbejde med forlaget Rosenkilde genudgivet Peter Freuchens to første romaner – skrevet i smedjen på Enehøje i Nakskov Fjord – 'Storfanger' og 'Rømningsmand'. De blev i 1933 til Hollywoodfilmen 'Eskimo' med Peter i skurkerollen og en Oscar for bedste klipning.

Der er også en hjemmeside peterfreuchen.com under opbygning. Her bliver materialet lagt ud, efterhånden som det bliver elektronisk registreret.

Træbenet

Og til sidst endnu en af de utallige anekdoter om ham. Peter – med varmermærket skæg og 'træben' – havde fået en dame fra det bedre borgerskab til bord ved et middagsselskab.

"Hvordan mistede De egentlig deres ben? Jeg har hørt, De selv savede det af?"

"Nej, jeg sultede sammen med en kammerat under 5. Thule Ekspedition. Jeg spiste mit venstre ben. Min rejsekammerat kendte ikke til mådelighed. Han spiste sig selv."

Den historiske roman - ven eller fjende

Middelaldercentret og beslægtede institutioner i ind- og udland er en vigtig faktor i dannelsen af den almindelige, brede og folkelige forståelse af historien. Det kan sikkert lyde kættersk i mange ører, men faktisk tør man vove den påstand, at levendegørelse har langt større betydning for dette end traditionel museumsformidling - hvilket da også ses af, at stort set alle betydende museer i disse år bevidst søger at tillægge sig levendegørelsens metoder i arbejdet med deres publikum. At lade gæsten træde ind i en konstrueret fiktion omkring historien, hvor oplevelsen bevidst redigeres med henblik på at opnå en bestemt tilegnelse, er en metode der for længst har bevist sin nytteværdi.

Kåre Johannessen

*Cand. mag, museumsinspektør,
Middelaldercentret*

De konkrete teknikker og metoder til at opnå dette er naturligvis under stadig udvikling. Aktiv formidling anno 2007 ligner på mange måder slet ikke formidlingen anno 1975, og der er sket rigtigt meget siden ideen for alvor blev introduceret i Danmark i 1960'erne.

Men i grunden er metoden væsentligt ældre end som så. Ganske vist kan det at tage rekonstrueret tøj på og bevæge sig uden for monterne kun for alvor føres knap et halvt århundrede tilbage her i landet, men der er andre måder at videregive historien ved hjælp af fiktion på; B.S. Ingemanns romaner fra begyndelsen af 1800-tallet, Carit Etlars fortællinger om Gjøngehøvdingen, og tegneserierne om prins Valiant - for nu blot at nævne nogle få højdepunkter - har på godt og ondt i meget høj grad været med til at forme den folkelige opfattelse af vores fælles historie.

At f.eks. Ingemanns romaner ikke giver et billede af fortiden, der lever op til nutidens krav til troværdighed og tidsånd, kan ikke nægtes. Prins Valiants middelalder har ikke ret meget med virkelighedens middelalder at gøre, og Carit Etlars version af svenskekrigene i 1600-tallet lader mildt sagt en del tilbage at ønske. Alle tre har de dog i fortiden udfyldt deres funktion - de har givet skif-

tende generationer lejlighed til at møde historien som andet end ked-sommelig pligtlæsning i skolen, de har udfordret fantasien og manet billeder frem i læsernes hoveder, de har så at sige støbt grunden til en levende interesse for fortiden. Jeg er næppe den eneste, hvis første kon-

Et lysende eksempel på, hvad der sker hvis man tager historiske romaner alt for bogstaveligt - Miguel Cervantes' bedrøvelige ridder af La Mancha, Don Quixote, her i Willh. Marstrands streg.

takt med gulnede hæfter med den pagehårede Prins Valiant over tid har ledt til en mere seriøs interesse, og i sidste ende til en akademisk løbebane.

For både Ingemann, Valiant og Etlar gælder det imidlertid, at deres tid er ovre. Historiesynet er forlængst forældet, og sprogformen ligeså. Hvor stor respekt man end måtte have for de hæderkronede klassikere har de ikke længere nogen appel til deres egentlige målgruppe, de yngre læsere. I dag er der ganske langt mellem nutidens skolebørn, der læser Walter Scott.

Man kan vælge at se dette som en velsignelse, for med disse vildtvoksende og sprudlende fiktioner vil mangan en fejlsluttelse, misforståelse og sejglivet myte afgå ved døden. På en måde er det altså ganske godt, at ingen længere læser disse historisk-litterære mammut'er.

På den anden side kommer man dog heller ikke udenom, at der er en bagside: der er nemlig en betydelig fare for, at det ikke kun er misforståelser og myter der udrykkes, men hele historieinteressen. Hvis indlevelsen, oplevelsen og identifikationen forsvinder med myterne, så er resultatet i sidste ende mere et tab end et fremskridt - så kaster man i sjældent grundig grad barnet ud med badevandet.

Vi, der i det daglige lever og arbejder med kulturhistorien, kan naturligvis principielt kun se på en højnelse af vidensniveauet med tilfredshed. Men hvis højnelsen kun finder sted for en lille lukket gruppe nørder, mens resten af befolkningen ganske mister den rodfæstning i historien, som i bund og grund er dens eneste værn mod den komplette historieløshed, så er der i virkeligheden ikke meget at juble over. Når alt kommer til alt kan man jamre og klage så meget man lyster over det ufuldstændige eller misvisende billede som den historiske fiktion byder på, men vi kan ikke undvære den. Barnets glade, kritikløse begejstring over flotte rustninger og tapre ridders dristige bedrifter er i de fleste tilfælde det naturlige nederste trin på en stige, der gradvis fører frem mod en stadig større indsigt og forståelse. Hvilket trin man så ender på er selvsagt helt individuelt, afhængig af interesse, tid og

Svend Poulsen, eller Gøngehøvdingen, som vi kender og elsker ham komplet med kappe, kårde og kækt overskæg i bedste Eroll Flynn-stil.

praktiske omstændigheder, men det er i grunden kun ganske få, der aldrig når videre end barndommens romaner og tegneserier. Selv skylder jeg f.eks. i nogen grad mit valg af uddannelse (og dermed en væsentlig del af hele mit voksenlivs forløb) til Carl Barks og Disneys "Anders And og Den Gyldne Hjælm", der var en af mine første oplevelser med historien. Dette betyder ikke - ifald nogen skulle være i tvivl - at min opfattelse af vikingetiden i dag stemmer overens med Disneys ;-)

Det er altså med andre ord i sig selv en god ting, at der stadig udkommer nye romaner og film, der tager udgangspunkt i historien, og som er tilpasset et moderne publikums smag og ønsker; de er den så-sæd, af hvilken fremtidens historieinteresse skal vokse frem. Tilmed er det jo sådan, at der er et bredt felt af fortællinger at tage fat på for den nysgerrige læser. Historiske romaner er populære, og selv om de gamle frontkæmpere ikke længere læses uden for ganske snævre kredse, så

er der rigeligt at tage fat på for nysgerrige sjæle, ja faktisk langt flere end på Ingemanns og Etlars tid.

Når det er sagt, så bør man alligevel retfærdigvis holde lidt igen med begejstringen. De faglige fælder og problemer som klassikerne stod overfor, er de samme i dag som de var for hundrede eller to hundrede år siden. Det er stadig utroligt svært at give et holdbart og fagligt forsvarligt billede af fjerne tider i en roman, simpelthen fordi en romanlæser ikke kun bliver præsenteret for dokumentérbar fakta, men også må kunne kigge med *inde i personernes hoveder*.

Det er en alvorlig udfordring for en forfatter; den fysiske verden kan nemt beskrives nogenlunde realistisk, det er blot et spørgsmål om at læse tilstrækkeligt på lektien inden man selv begynder at skrive. Enhver der har lyst kan i dag gå på biblioteket og læse fagbøger om huskonstruktion, spisevaner, håndværk, skibstyper og hvad der

nu i øvrigt findes af arkæologisk/historisk fakta. Det tager tid, javist, men svært er det ikke. Det svære kommer, når man skal genskabe en fjern fortids tanker og følelser, dens psykologi. Læsere af de islandske sagaer vil f.eks. have bemærket, at de personer, der er fortællingernes erklærede helte, er skingrende gale voldspsykopater når man ser dem med moderne øjne. Derfor er det et helt gennemgående træk i den historiske fiktion, at personerne sjældent er særligt realistiske. I Umberto Ecos monumentale *Rosens Navn* - den vel nok mest succesrige middelalderroman i nyere tid - er der lagt en fantastisk masse energi i at researche fortællingen. Snart sagt hvert et ord kan føres tilbage til samtidige kilder, inklusiv det meste af dialogen, og der er et udmattende grundigt noteapparat knyttet til romanen, der omhyggeligt dokumenterer alt. Alligevel er det endelige resultat ikke perfekt, *Rosens Navn* kunne ikke have været skrevet i middelalderen. William af Baskerville er en personlighed, der grundliggende hører en moderne, efter-reformatorisk tid til. Og anderledes kan det sikkert heller ikke være, simpelthen fordi en moderne læser kræver en hovedperson, man kan identificere sig med, og helst nære sympati for - og dét kan man sjældent med en autentisk middelalder-personlighed. Middelalderens menneskesyn, etikopfattelse og hele verdensanskuelse ligger temmelig fjernt fra vores.

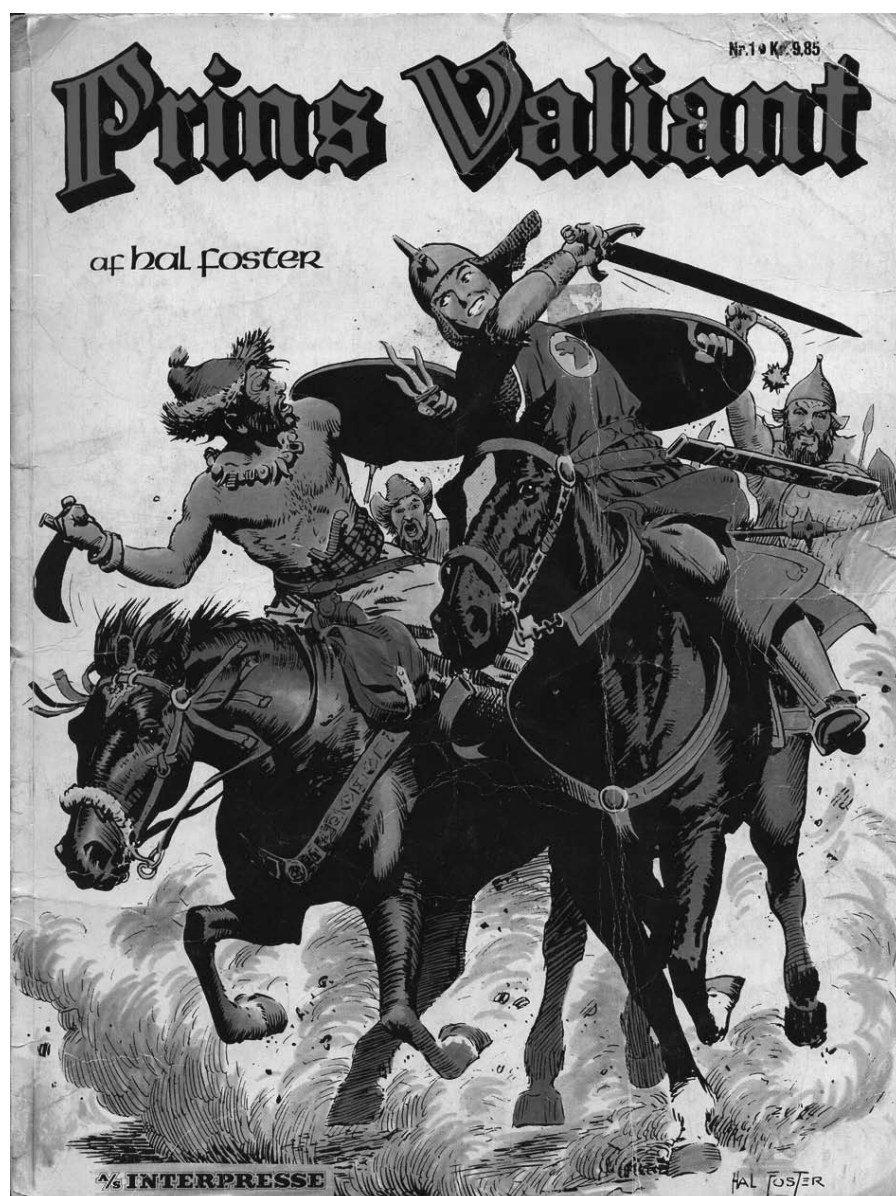
Et andet eksempel på den samme mekanisme er Jan Guillou's quadrologi (!) om den ualmindeligt progressive korsridder Arn; intentionen er prisværdig, men bøgerne kommer i sidste ende til at trække i den modsatte retning af hensigten - ved at gøre hovedpersonen så moderne i sin tankegang opnår forfatteren ganske vist at skabe sympati og forståelse for ham hos læseren, men samtidig kommer han nødvendigvis til at fremstille alle romanens andre personer - der altså er væsentligt mere autentiske - som dumme, gumpetunge og bagstræberiske. Derved kommer et værk, der temmelig sikkert var tænkt som en hyldelse til historien, til at fremstille samme historie som barbarisk, rå og primitiv. Man kommer uvilkaarligt til at måle middelalderen med nutidens målestok, og det er jo i grunden ikke helt rimeligt.

At skrive den perfekte historiske roman er altså i virkeligheden et projekt, der er dødsdømt allerede fra den første sætning, i hvert fald hvis den skal foregå langt tilbage i tiden. Man må sænke sine ambitioner og acceptere at det fuldkomne kan man ikke opnå (i hvert fald hvad angår den faktuelle historie - ingen tør vel hævde, at Johannes V. Jensens *Kongens Fald* er en dårlig bog, selvom den ikke er historisk autentisk).

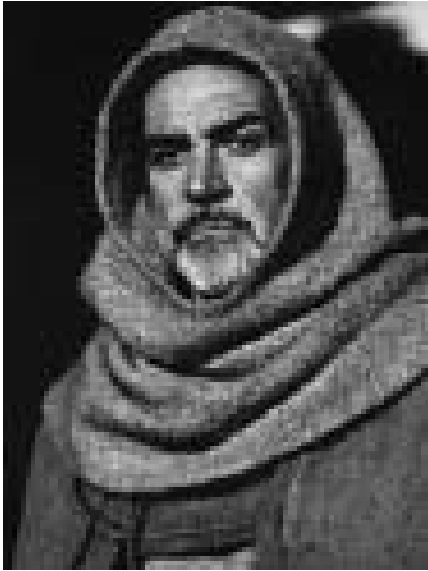
Men kravet til en god historisk roman er da netop heller ikke perfektion. En roman er ikke en historiebog, og fiktion er ikke faglig formidling. Kravet må vel være, at romanen giver et troværdigt tidsbillede i bredden, og ikke præsenterer sig selv som 100% autentisk. Her

gælder det, som altid i historisk formidling, at *ærlighed er nøglen*. At der optræder detaljer eller begivenheder der ikke er autentiske er selvfølgelig i orden, så længe man ikke søger at bilde læseren ind at det er andet og mere end det faktisk er. Den største blandt mange fejl i Dan Browns hysterisk populære *Da Vinci-Koden* er ikke, at den præsenterer historiske begivenheder forkert, men at den så stædigt hævder at det er *sandheden*. På den måde går den fra at være en uhistorisk, men vældigt underholdende roman (hvilket selvfølgelig ville være hæderligt nok), til at være en bevidst vildledning af læseren (hvilket bestemt ikke er hæderligt).

Man kunne jo så tro, at dersom man holdt sig til det, der kan doku-

Hal Forsters berømte rundbordsridder, den norske prins Valiant, har været manges først bekendtskab med historien.

Den myndige og indsigtsfulde munkedetektiv William af Baskerville, hovedpersonen i Umberto Eco's *Rosens Navn*, her i Sean Connerys bredskuldrede skikkelse."

menteres, og der ud over blot var ærlig omkring det øvrige, så var vejen banet til en vellykket historisk roman (forudsat at man overhovedet kan skrive, naturligvis), men det er så langt fra tilfældet. Af en god historisk roman må man nemlig ikke blot kræve at dens handling er teknisk mulig, men også at den er *sandsynlig*. Det mulige har meget, meget vide grænser, for verden er mangfoldig og der er altid nogen, der tænker eller gør ting, der er sære og usædvanlige. William af Baskerville i *Rosens Navn* er f.eks. en mulig person, fordi alle hans tanker er hentet fra middelalderlige kilder - de er altså blevet tænkt dengang af mennesker, der faktisk levede i middelalderen. Men det gør ham ikke *sandsynlig*. At fire-femhundrede mennesker i middelalderen hver især har tænkt eller skrevet en enkelt sætning der var forud for deres tid, er jo så langt fra det samme som at én person tænkte dem allesammen på en gang!

Tilsvarende har de fleste af os vel været præsenteret for den berømte jomfru fra Orleans, Jeanne d'Arc. At Jeanne d'Arc er en autentisk person er der overhovedet ingen tvivl om, men hendes eksistens er blevet slæbt til torvs som dokumentation for kvindelige riddere i et sådant omfang, at man ganske overser hvor usædvanlig en skæbne frk. d'Arc i grunden var (og i øvrigt oftest ignorere det faktum, at hun faktisk aldrig kæmpede selv). Fra at være et særsyn, noget særligt, atypisk og kuriøst, er hun blevet gjort til noget forholdsvis almindeligt, simpelthen fordi det usædvanlige nu engang er mere interessant end det jævnt dagligdags. Dette er meget forståeligt set fra et litterært synspunkt (og i øvrigt helt i sin orden så længe man snakker samtidslitteratur - hvem gider i længden læse beskrivelser af hændelser, man selv oplever hver eneste dag?). Men set med historieformidlerens øjne er det ikke godt. Det skævvrider billedet af tiden, og i øvrigt er det jo netop karakteristisk for historier der foregår i f.eks. middelalderen, at det dagligdags og rutinemæssige netop *ikke* er det samme, som den moderne læser selv oplever som hverdag. Det er ikke nødvendigt at gribe til særligt usædvanlige skæbner, for at gøre middelalderen interessant og spændende.

Nu er det jo naturligvis sådan, at enhver kan skrive og læse som man har lyst til. Der er ingen "lov" for historiske romaner, ingen forfatter risikerer at blive slæbt i fængsel for at skrive noget vås - hvilket da også hurtigt ville give alvorlige pladsproblemer i de danske fængsler - og dét er naturligvis helt som det skal være. Ytringsfriheden gælder selvsagt også for historiske romaner. Men den historiske roman er et vigtigt redskab i dannelsen af den kulturelle bevidsthed, og bør som sådan tages noget mere alvorligt end den bliver, af såvel forfattere som læsere.

Den historiske roman er et tveægget sværd, der kan gøre nøjagtig lige så meget skade som gavn. Udfaldet afhænger når alt kommer til alt alene af, om forfatteren er sig sit ansvar bevidst, og efter bedste evne forsøger at skabe et så realistisk og troværdigt portræt af tiden som det nu er muligt. Hvis det lykkes får man en roman, hvis værdi kan række langt ud over det rent underholdningsmæssige. Lykkes det ikke får man en fortælling, der i grunden kan sidestilles med science fiction - det er muligt at det ligner noget bekendt eller forekommer overbevisende, men det har intet med virkeligheden at gøre.

Med andre ord må den endelige dom over den historiske roman-genre blive et både-og. Håndteret på den rette måde kan romanen være et fantastisk aktiv hvis værdi næppe kan overdrives, men den kan lige så ofte være det modsatte. I sidste ende er det kun læseren selv der kan afgøre det, men ét eneste moralsk krav kan man godt tillade sig at stille læseren (om ikke for andet, så for læserens egen skyld), nemlig dette: vær kritisk, vær bevidst om hvad du læser! En velskrevet roman har altid en værdi; Thit Jensens *Stygge Krumpen* er som historisk roman betragtet ikke mange sure Skanørsild værd, men den er og bliver en fantastisk fortælling. Det vigtige er ikke hvad du læser, men hvordan du læser det.

Krusekanter i 1200-tallets kvindehovedtøjer

Undersøgelse af bevarede krusede hovedbind fra Patrimonio National, Madrid

Camilla Luise Dahl
Stud. cand. mag.,
Centre for Textile Research

Allerede i 2005 påbegyndte Middelaldercentret et forskningsprojekt om middelalderens krusekantede hovedbeklædninger. Fokus var de hovedbeklædninger, der dukkede op i modedragten i anden halvdel af 1300-tallet og hurtigt spredte sig op igennem Europa. Hovedbeklædninger af denne type blev især populære i Tyskland, men kan også findes i gengivelser og kilder fra Skandinavien. Som næsten altid er nyopdukkede moder opstået på baggrund af tidligere tiders stil og moder og dette var sandsynligvis også tilfældet med senmiddelalderens krusemoder. Nogle af de tidligste gengivelser af krusekanter i hovedtøjer findes i Spanien, hvor eksempler kan findes helt tilbage til 1000-tallet.¹ Fra Spanien findes også de indtil videre eneste kendte bevarede eksemplarer af sådanne hovedbeklædninger, alle daterede til 1200-tallet. Disse var fundet i klostret Santa Maria de Huelgos i Burgos i Spanien og opbevares nu i Palacio Real, Patrimonio National, Madrid, Spanien.

I september foretog undertegnede fra Middelaldercentret og arkæolog Marianne Vedeler fra Oldsaksamlingen i Oslo en studierejse til Patrimonio National for at undersøge tekstilerne fra Burgos. Undersøgelsen blev bekostet af Middelaldercentret og foretaget i samarbejde med Dr. Concha Herrero Car-

Fig. 2. Portalhoved fra Burgos, 1200-tal. Efter Anderson: 1942.

Fig. 4. Ukendt dame, Bradford upon Avon, ca. 1300. Efter Gardner: 1950.

Fig. 3. De fordømte fra Mainz Domkirke.

Fig. 5. Odda-frontalet, ca. 1300. Efter Nørhønd: 1940.

Fig. 1. Hovedbind med krusekant fra Burgos, Spanien. Foto: Marianne Vedeler.

retero fra Patrimonio National. Undersøgelsen havde to formål: dels at foretage en tekstilanalyse, der blev udført af Marianne Vedeler, dels en undersøgelse af de former for krusekanter, der forekom i det spanske materiale og analyse af mulig fremstillingsmetode, der blev foretaget af undertegnede. To rapporter blev efterfølgende udfærdiget.²

Ved undersøgelsen blev 11 tekstilnumre undersøgt, der fandtes yderligere ca. 20 bevarede tekstiler, der ikke blev undersøgt ved denne lejlighed. Samtlige tekstiler bestod af lange, smalle silkebånd

Fig. 6. Kalkmaleri i Vester Broby kirke, ca. 1275-1300. Foto: Camilla Luise Dahl

Fig. 7. Relikviefigurer, i Germanischen Nationalmuseum, ca. 1325. Efter: Buss: 1922.

forsynet med krusede kanter. Båndene havde været brugt til at vikle omkring hoved- og hage og anvendt som hovedbeklædning. (Fig. 1)

Undersøgelsen viste interessante resultater, krusekanterne var ikke fremstillet på een og samme vis, nogle havde krus der var vævet direkte i stoffet, andre havde krus fremkommet ved efterbehandling, bl.a. i form af plissering. Nogle af båndene havde påsatte smalle silkebånd, der var plisseret og efterfølgende syet til de bredere stofbånd.³ Trods disse forskelle var tekstilerne en del af samme fremstillingsmetode, f.eks. var der til kanterne brugt tykkere og flere trendråde end i midterdelen for at skabe afvigelse mellem kantsektion og midterparti.⁴ Udseendemæssigt var der mindre detaljer til forskel, enkelte havde

kanter i anden farve end midtersektionen, nogle havde indvævede striber i farvet silke og guldtråd og atter andre var helt hvide i både midtersektion og krus.

Betydningen af de spanske fund er mange. Umiddelbart synes spanske 1200-tals tekstiler langt fra den nordtyske og skandinaviske dragt, der ellers kendetegner Centret. Undersøgelsen kan dog ikke desto mindre være med til at kaste lys over eventuelle fremstillingsmetoder brugt også andre steder i Europa og i senere tider.

1200-tallets krusede hovedbeklædninger

Skønt samlingen af krusekantede hovedtøjer fra Burgos er unik, så var krusede hovedtøjer ikke båret i Spanien alene i 1200-tallet. Overalt i Europa bar fornemme og moderigtige kvinder forskellige former for hovedduge og hovedbind kantet med fine krus. Fra 1200-tallets midte til ind i 1400-tallet blev kvindehovedtøjer kantet med læg, folder, krus og plisseringer. Stil og type af krusekanterne var derimod højest forskellige, både hvad angår periode og geografisk placering.

I 11- og 1200-tallets Spanien bestod fornemme damers hovedtøj ofte af en høj rund hat kaldet toqua, de krusede bånd blev foldet omkring hatten som teglstenslagte lag. (Fig. 2) Krusede hovedbind kunne også bæres alene uden den karakteristiske hat, og var da viklet omkring hoved og hage, ofte i flere lag.

Fig. 8. Hovedbind fra Burgos, 1200-tal. Foto: Concha Herrero Carretero.

Fig. 9. gravmæle over Lady de Cobham, Kent, England, ca. 1370. Efter 1906

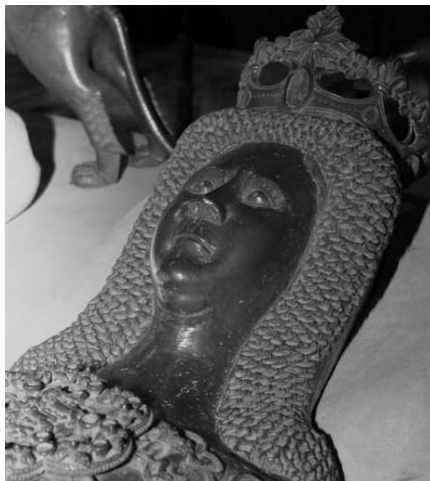

Fig. 10. gravmæle over Eufemia af Pomern, Sorø kirke, ca. 1360'erne. Foto: B. Stampe.

Fig. 11. Margrethe van Eyck. Maleri af van Eyck, ca. 1430'erne. Efter Kaemerer: 1898.

I Frankrig, England og Tyskland var fornemme damer begyndt at bære hvide stofbind bundet omkring pande og isse og omkring hagepartiet.⁵ De lange stofstrimler, der blev viklet omkring hovedet, kunne have en helt pliseret overflade eller være glatte stofbind, forsynet med småkrus langs kanten. (Fig. 3-4) Begge disse typer kan ses i de bevarede spanske tekstiler. De bånd, der blev viklet horizontalt omkring panden kan til tider virke som en art krone af stof, imidlertid er der næppe tale om en "krone" men et kortere eller længere stofstykke bundet omkring hovedet. Fra skriftlige kilder kan man f.eks. se at disse hovedbind blev kaldt det samme uanset placeringen omkring pande eller hage, hvilket tyder på at de grundlæggende var af samme type: stofbind og ikke f.eks. stofbind og krone. I Tyskland kaldtes disse hovedbind for gebende.⁶

Også i Skandinavien kan man finde eksempler på sådanne hovedbind i billedkunsten. Bl.a. i de norske alterfronter fra 1200-tallet og tidligt 1300-tal ses adskillige eksempler på hovedbind med krusede eller foldede kanter.⁷ Et eksempel på dette kan bl.a. ses i Odda-frontalet fra omkring 1300. (Fig. 5) Lignende hovedbind kan også ses i danske kalkmalerier, f.eks. i Vester Broby kirke, ca. 1275-1300, her i en noget mere stiliseret form. (Fig. 6)

Mod begyndelsen af 1300-tallet blev de smalle hovedbind efterhånden afløst af løsthængende, brede slør draperet omkring hovedet. De små krusede kanter fortsatte dog. Et par tyske relikviefigurer fra Germanischen Nationalmuseum fra omkring første halvdel af 1300-tallet, viser helgeninder iført sådanne slør med krusekant. Krusene har endnu samme form som de der

prydede de tidligere stofbind, nu blot placeret på slør i stedet. Visuelt minder de tillige meget om de hovedbind med påsat pliseret kant, der kendes fra Burgos. (Fig. 7 og 8)

Anden halvdel af 1300-tallet markerer en modemæssig ændring i krusede hovedduge. Selve krusene voksede i både højde og bredde, og i stedet for den tidligere enkelte, beskedne kant med krus, ses i denne periode kæmpe konstruktioner med mange rækker af enorme krus. Hovedtøjer af denne type ses overalt i Europa: I Tyskland, England, Flandern, Polen, Ungarn og Skandinavien. Kun i Frankrig og Italien synes disse moder ikke at have gjort sit indtog.⁸ (Fig. 9-10)

Denne hovedtøjsmode holdt sig resten af århundredet igennem, men i begyndelsen af 1400-tallet sås igen et skift til nye moder. De omfangsrige krusekanter blev igen udskiftet med lange slør forsynet med en lille krusekant. De lange slør kunne også foldes omkring hovedet i lag på lag, i denne form kendes de især fra flamske malere som Van Eyck, Robert Campin og van der Weyden fra første halvdel af 1400-tallet. Hovedduge af denne type blev ofte båret sammen med frisurer arrangeret i "horn" på hver side af hovedet.⁹ (Fig. 11)

Spørgsmålet er om disse udviklingstrin i krusemoderne havde betydning for konstruktion og fremstillingen af krus, og om disse har en mulig lighed med de tekstiler, der blev fundet i Spanien.

Vævning versus syede kanter

De bevarede tekstiler fra Burgos giver eksempler på i al fald fire forskellige fremstillingsmetoder: en helt pliseret

overflade på hele tekstilet, krusede kanter bestående af påsyede krusede/pliserede bånd, specielt vævede kanter, der er efterbehandlet med krusing/plisering og slutteligt krusekanter, der er dannet i selve vævningen.¹⁰ Dette betyder grundlæggende at flere forskellige metoder til at fremstille krus kunne anvendes sideløbende.

Billedmateriale fra både 12- og 1300-tallet i resten af Europa tyder ligeledes på at ikke een men flere metoder til at påføre krus langs kanterne af hovedbeklædningen kunne være i brug samtidigt. De små krusede kanter, der specielt sås i 1200-tallet og 1300-tallets tidlige del,

Fig. 12. Korstoleudskæring i Bamberg domkirke, øst koret, ca. 1350. Foto: Isis Sturtewagen.

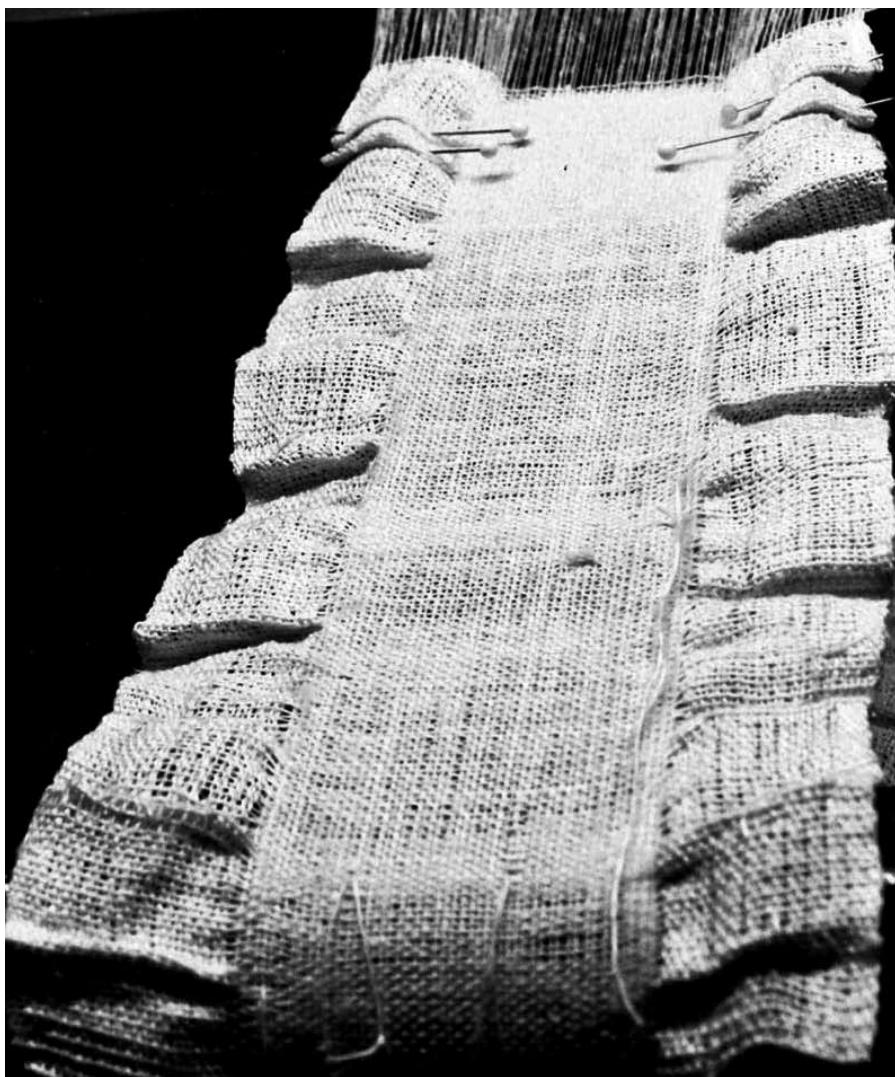
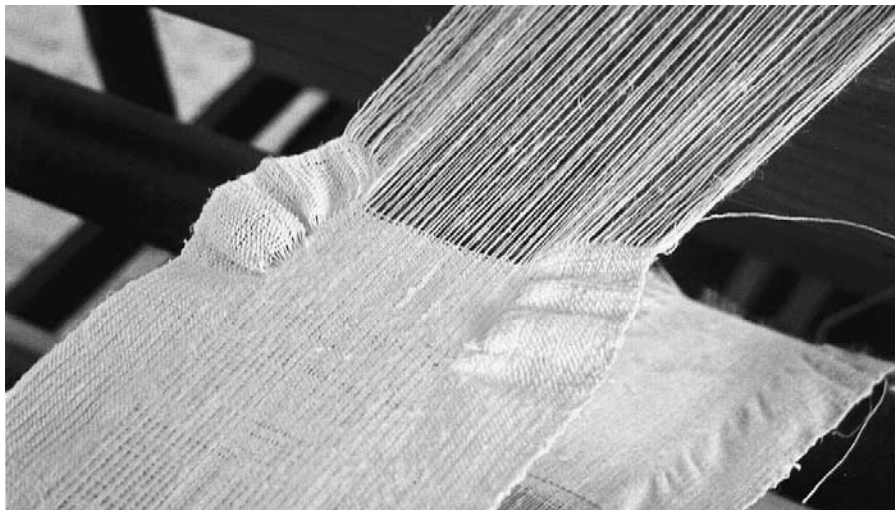

Fig. 13 -14. Væveforsøg med krus udført af Mona Hansen og Inger Bojesen.

kan give indtryk af tekstiler, der kunne have været vævet eller dannet som en kombination af vævning og efterbehandling. De krusede kanter på relikviefigurerne i fig. 7 minder i den grad om det udseende, der ses i de spanske eksemplarer hvor et plisseret bånd er syet til kanten af stofbindene, og kan være et

forsøg på at afbilde en sådan teknik.

I sent 1300-tal hvor krusene vokser i bredde og størrelse, er det derimod mindre sandsynligt at krusene har været vævet. Der er naturligvis grænser for hvor meget et stof kan "manipuleres" i vævningen, det er langt mere sandsynligt

at sådanne store krus var foldede eller formede på anden vis. Fra senere tider, f.eks. i 1500-tallets pibekraver kendes til foldning omkring træpinde og -stokke til at fremstille store, buede ottetalsformede krus.¹¹ Smalle stofbånd foldet på denne måde har sandsynligvis været påsyet hoveddugens kant i flere rækker. Dette forhindrer naturligvis ikke at de to teknikker blev anvendt sideløbende, det er sjældent set i historiens løb at een tekstilteknik helt afløste en anden med det samme. Det er tværtimod oftere set at flere teknikker til at fremstille mere eller mindre samme udtryk anvendtes sideløbende i en lang periode, inden den seneste (typisk den enkleste eller billigste) efterhånden fik fortrængt den foregående. Billeder tyder på at de store, kraftige krus aldrig helt fortrængte hovedduge med en enkelt, lille kant af små krus. (Fig. 12)

I 1400-tallet vender man tilbage til de små krusekanter, der kan være fremstillet på samme måde som 1200-tallets små vævede krus. Det er f.eks. påvist at de ellers yderst detaljerede billeder af f.eks. van Eyck, der ellers medtager tydelige sømlinjer og syninger, ikke viser overgange mellem hoveddug og krusekant.¹² Krusene er endvidere uregelmæssige og forskellige i formen, hvilket korresponderer med de kendte eksempler på vævede krus. I de foldede og plisserede krus, er krusene derimod helt regelmæssige. Dette kan tyde på at krusene skal ses som en integreret del af sløret jvf. vævning modsat en ellers påsyet kantsektion.

På Middelaldercentret blev et væveforsøg med krusekanter iværksat i 2006, forestået af Mona Larsen og Inger Bojesen fra Væverlauget. Krusekanter kunne opnås i vævningen ved at trendtrådene i siderne var længere end de i midten, under vævningen blev det overskydende stof i siderne "skubbet op" hvorved kruset opstod. Forskellige størrelser krus blev fremstillet ved hjælp af træk og vægtyngede trendtråde, jo større tyngde på trendtrådene, des større krus. (Fig. 13-14)

Forsøget viste at det endog var muligt at fremstille krus, der var større end de der kendes fra Spanien. Det var også muligt både at producere en videre ægkant, der senere kunne efterbehandles til krus, og at danne krusene direkte i vævningen. De store ottetalsformede krus, der ofte ses i slutningen i 1300-tallet, var det dog ikke muligt at fremstille på denne vis, hvilket understøtter en teori om at de mindre krus kan have

været vævede mens man senere gik over til påsatte kanter med store, formede krus.

Vores viden om 1300-tallets krusede hovedduge har været begrænset i forhold til fremstillingsmetoder og konstruktion. Undersøgelser af disse hovedtøjer har været baseret på billedmateriale og skriftlige kilder. Undersøgelsen af de bevarede tekstiler fra Burgos i Spanien kan måske kaste nyt lys over mulige fremstillingsmetoder andre steder i Europa, der er bestemt ligheder mellem de bevarede spanske tekstiler og de hovedduge, der ses afbildet rundt om i Europa i senere perioder.

Litteratur:

Anderson, Ruth Mathilda (1942): Pleated Headdresses of Castilla and León, 12th and 13th centuries. *Notes Hispanic. The Hispanic Society of America, vol. II*, 1942. New York, 1942, pp. 51-80.

Arnold, Janet: Three examples of late sixteenth and early seventeenth century neckwear. *Waffen- und Kostümkunde. Bd. 15. Hft.2, Jhg.1973*. München, Berlin, 1973, pp. 109-124.

Dahl, Camilla Luise: 1300-tallets krusede hovedduge: Rekonstruktionsforsøg af dronning Helvegs hovedduge afbildet i Næstved Skt. Peders Kirke. Rekonstruktion: Dorothy Jones. *Tekstilforskning på Middelaldercentret, vol. 2. (Red.) Catharina Oksen*. Middelaldercentret: Forsøgscenter for Historisk teknologi, Nykøbing, 2006.

Dahl, Camilla Luise: Kruseler og Kru-sedug, *Herolden*, årg. 9, nr. 2, 2005, pp. 14-19.

Dahl, Camilla Luise: *Preliminary Report on the Textiles in Patrimonio Nacional, Palacio Real: Notes on Visual appearance and Methods of Constructing Frills*. Unpublished Report, Patrimonio Nacional, Palacio real & The Medieval Centre, Nykøbing, 2006.

Grönke, Eveline & Weinlich, Edgar: *Mode aus Modeln. Kruseler- und andre Tonfiguren des 14. Bis 16. Jahrhunderts aus dem Germanischen National Museum und andren Sammlungen*. Verlag des Germanischen Nationalmuseum. Nürnberg, 1998.

Krogerus, Gunvor: *Bezeichnungen für Frauenkopfbefdeckungen und Kopfschmuck im Mittelniederdeutschen. Commentationes Humanarum Litterarum: 72: 1982*. Societas Scientiarum Fennica, Helsingfors, 1982.

Kühnel, Harry (reed.): *Bildwörterbuch der Kleidung und Rüstung vom alten Orient bis zum Mittelalter*. Verlag Walter de Gruyter, Berlin, 1992.

Liebreich, Anne: Der Kruseler im 15. Jahrhundert. I *Zeitschrift für Historische Waffen- und Kostümkunde. 1. Band der neuen Folge, Jahrgang 1923 – 1925*. Verlag von Walter de Gruyter & Co. Berlin, 1925, pp. 218 -223.

Morgan, Nigel: Western Norwegian panel painting 1250-1350: problems of dating, styles, and workshops. *Norwegian Medieval Altar Frontals and related Material. Papers from the Conference in Oslo 16th to 19th December 1989*. The Research Council of Norway. Oslo & Roma, 1995, pp. 9-23.

Newton, Stella Mary & Giza, Mary M.: Frilled Edges. I *Textile History, volume 14: 2, 1983*. The Pasold Research Fund. Leeds, 1983, pp. 141-152.

Rady, Otilie: Der Kruseler. I: *Zeitschrift für Historische Waffen- und Kostümkunde. Erste band, Neuen Folge, Hft. 5. Jahrgang 1923-25*. Verlag von Walter de Gruyter & Co. Berlin, 1925, pp. 131- 136.

Steigerwald, Frank Neidhart: Gugel, Gebende und Gebrechliche Konsolen. *Niederdeutsche Beiträge zur Kunstgeschichte, bd. 18, 1979*, red. Hans Werner Grohn. München, Berlin, 1979, pp. 43-92.

Tilghman, Carla: Giovanna Cenami's Veil: A Neglected Detail. *Medieval Clothing and Textiles, vol. I, 2005*. (Eds. R. Netherton & G. R. Owen-Crocker. Woodbridge, 2005, pp. 155-172.

Vedeler, Marianne: *Report from Textile Studies in Palacio Real, Madrid 4-6.9.2006*. Unpublished Report, Patrimonio Nacional, Palacio real & The Medieval Centre, Nykøbing, 2006.

Noter

- 1 Anderson: 1942.
- 2 Vedeler: upub. 2006 og Dahl: upub. 2006.
- 3 Dahl: upub. 2006.
- 4 Vedeler: upub. 2006.
- 5 Rady: 1925, p. 131f. og Steigerwald: 1979, p. 43ff.
- 6 Krogerus: 1982, p. 19-21 og Kühnel: 1992, p. 87.
- 7 Feks. i Tingelstad, Odda og Nedstryn kirke. Morgan: 1995
- 8 Newton & Giza: 1983, p. 141-45, Rady: 1925, p. 132, Liebreich: 1925, p. 218f. og Grönke & Weinlich: 1992, p. 26ff.
- 9 Tilghman: 2005.
- 10 Dahl: upub. 2006.
- 11 Arnold: 1973, p. 111f.
- 12 Tilghman: 2005, Newton & Giza: 1983.

Seminar om hovedbeklædning

Middelaldercentret var i dagene den 28.-29. september 2006 vært for en række textileksperter fra ind- og udland.

I løbet af 1300-tallet opstod en ny mode inden for kvinders hovedbeklædning: Et slør kantet med adskillige rækker af krus. I Tyskland fik det betegnelsen Kruseler og Kruse dok, tilsvarende termer findes i Norden.

Hvordan krusleren blev lavet vides ikke længere, men ved hjælp af skriftlige kilder, afbildinger og arkæologiske fund - samt eksperimentalarkeologiske eksperimenter - vil "The kruseler research group" forsøge at løse gåden.

Gruppen består af forskere og specialister i middelalderdragter og -tekstiler med specialviden inden for konservering, historie, etnologi, kunsthistorie, arkæologi og tekstilarbejder. Deltagerne er tilknyttet museer, samlinger eller universiteter og kommer fra Danmark, Tyskland, Sverige, Norge, England, USA, Holland, Spanien og Belgien.

Resultaterne søges publiceret af Middelaldercentret og Centre for Textile Research i 2007.

Deltagerne i seminaret på Middelaldercentret var:

Elizabeth Benns, Sopor Lane, England
Inger Bojesen, Middelaldercentret
Dr. Concha Herrero Carretero, Patrimonio Nacional: Palacio Real, Madrid, departement of Conservation, Spain
Camilla Luise Dahl, Københavns Universitet og Middelaldercentret
Hanne Frøsig Dalgaard, Dansk tekstilhistorisk forening, Danmark
Mari-Louise Franzén, Statens historiska museum, Sverige
Dorothy Jones, Næstved Museum, Catharina Oksen, Middelaldercentret
Lidde Boisen Petersen
Sissel F. Plathe, Nationalmuseet
Lee Ann Posavad, Independent scholar, USA
Christina Rinaldo, Textilhögskolan i Borås, Sverige
Annemette Bruselius Scharff, Konservatorskolen
Aagot Noss, Norsk Folkemuseum
Joy Boutrup, Kolding Designskole

En kruset hoveddug?

Catherine de Beauchamps hovedtøj

Fig. 1. Detaljebillede af Catherine De Beauchamps gravfigur St. Mary's Church, Warwick, ca. 1370-1375. Hendes ansigt er indrammet af en hoveddug med netagtig, ruderformet mønster. Foto: Catharina Oksen.

Isis Sturtewagen
Ghent universitet, Belgien

I Maj 2006 blev jeg inviteret af Camilla Luise Dahl fra Middelaldercentret i Nykøbing, til at deltage i projektet om middelalderens hovedbeklædning. Mit bidrag til projektet gik ud på at undersøge baggrunden for og mulige konstruktion af det meget specielle hovedtøj gengivet på gravmælet over Catherine de Mortimer. Arkæolog Catharina Oksen fra Middelaldercentret havde tidligere fotograferet gravmælet i detaljer.

Catherine Mortimer blev født ca. 1314 i Wigmore, Herefordshire, England. Som 14-årig blev hun gift med Thomas de Beauchamp, 11. Jarl af Warwick. Catherine døde omkring 1370 og blev begravet i St. Mary's

Chapel, Warwick, England, samstedes som hendes ægtemand. Et kostbart gravmæle blev udført med helstørrelses figurer af Catherine selv og hendes mand. Gravmælet er dateret til ca. 1370-1375.

Gravfiguren af Catherine viser hende iført en hoveddug bestående af to elementer: inderst en tolv-lags hoveddug med ruder- eller rhombeformet mønster og øverst en enkelt hoveddug med små rundede folder. (Fig. 1). Gravmælets sider har relieffer med afbildninger af mænd og kvinder, de kvindelige figurer bærer hoveddug, der i stil og type er identiske med Catherines. Deres hoveddug består af færre lag (hyppigst tre til fire) og er gengivet mere stiliseret og mindre naturtro end Catherines hovedtøj.

Utallige andre eksempler på en sådan form for hovedbeklædning kan findes afbildet i samtidige billedkilder. Et af de tidligste eksempler på typen af rudermønstret hoveddug er fra Ulm i Tyskland, fra den nordlige vestportal på Münster Domkirke. Portalen er dateret til 1356. på denne ses Jomfru Maria iført en hoveddug bestående af tre lag duge føjet sammen i det karakteristiske mønster. (Fig. 2) Andre eksempler på typen kan findes overalt i Europa, bla. i skulpturer fra England, Flandern, Tyskland og Danmark.

Denne type hoveddug har tidligere været nævnt i dragtlitteraturen og her er typen defineret som en ren stiliseret måde at afbilde krusekantede hoveddug i billedkunsten. Det er tillige foreslået at der var formodentlig var tale om forsøg på at afbilde et slør med kruset kant, der var foldet ovenpå hinanden i mange lag.

Andre dragthistorikere har på den anden side foreslået at der kunne være tale om en teknik hvor lagene i stedet var syet til en netlignende bræmme. Denne teknik kendes f.eks. fra 1500- og 1600-tallet i forbindelse med pibede kraver. Jeg har eksperimenteret med forskellige metoder til at fremstille det netagtige, ruderformede udseende i Catherine Mortimers hovedtøj. Der til forsøg på at fremstille den øverste hoveddug med let kruset eller foldet kant afbildet sammesteds. Forsøget skulle slutteligt kunne give et bud på hvordan det afbildede hovedtøj ville kunne rekonstrueres.

Den netagtige, rudeformede kant kan opnås ved at flere lag stof bliver syet sammen lag til lag. Første forsøg gjaldt en mulig rekonstruktion af hoveddugen afbildet i Münster, Ulm. (Fig. 3)

Herefter fulgte forskellige varianter over samme teknik, for at opnå effekten af det tætte, netagtige udseende, afbildet på Catherine de Mortimers gravmæle. Denne type krævede tydeligvis flere lag såvel som

Fig. 2. Jomfru Maria iført ruderformet hoveddug, ca. 1356. Portal fra Münster Domkirke, Ulm, Tyskland. Foto: Isis Sturtewagen.

Norris, Herbert: *Costume and fashion. Vol. 2. Senlac to Bosworth 1066-1485.* London: Dent, 1950.

Rady, Otilie: *Der Kruseler. Zeitschrift für Historische Waffen- und Kostümkunde. 1. bd, Neuen Folge, Hft. 5. Jahr. 1923-25.* Verlag von Walter de Gruyter & Co. Berlin, p. 131-136.

Scott, Margaret: *A Visual History of Costume: The Fourteenth and Fifteenth Centuries.* B. T. Batsford Ltd. London, 1986.

Steenbuch, Lene: *Et rekonstruktionsforsøg af det krusede lin, kruseler,* In: *Herolden*, årg. 9, nr. 2, 2005, pp. 20-21.

Artiklen er oversat af Camilla Luise Dahl.

tættere syninger. Et eksempel på et af forsøgene kan ses i Fig. 4.

En af konklusionerne fra forsøget var, at det netagtige udseende let kunne opnås med simple syteknikker, og at afbildninger af typen snarere er meget detaljerede gengivelser af hoveddugene udført med en sådan fremgangsmåde, og ikke som typisk foreslået eksempler på udetaljerede, stiliserede gengivelser af hoveddugene med kruset kant.

En mere detaljeret rapport om forsøget og de anvendte teknikker vil blive trykt i bogen: *Trimmed with Frills: Crimped, frilled and ruffled edges in women's headwear in medieval and early modern times*, redigeret af Camilla Luise Dahl og Lise Bender Jørgensen og udgivet af Middelaldercentret som afslutning af kruselerprojektet.

Short bibliography

Dahl, Camilla Luise: *Kruseler og Krusedug. Herolden*, årg. 9, nr. 2, 2005(a), pp. 14-19.

Lehnart, Ulrich: *Kleidung und Waffen der Spätgotik, teil II. 1370-1420.* Karfunkel Verlag Wald-Michelbach, 2003.

Liebreich, Anne: *Der Kruseler im 15. Jahrhundert. Zeitschrift für Historische Waffen- und Kostümkunde. 1. Band der neuen Folge, Jahrgang 1923-1925.* Verlag von Walter de Gruyter & Co. Berlin, pp. 218-223.

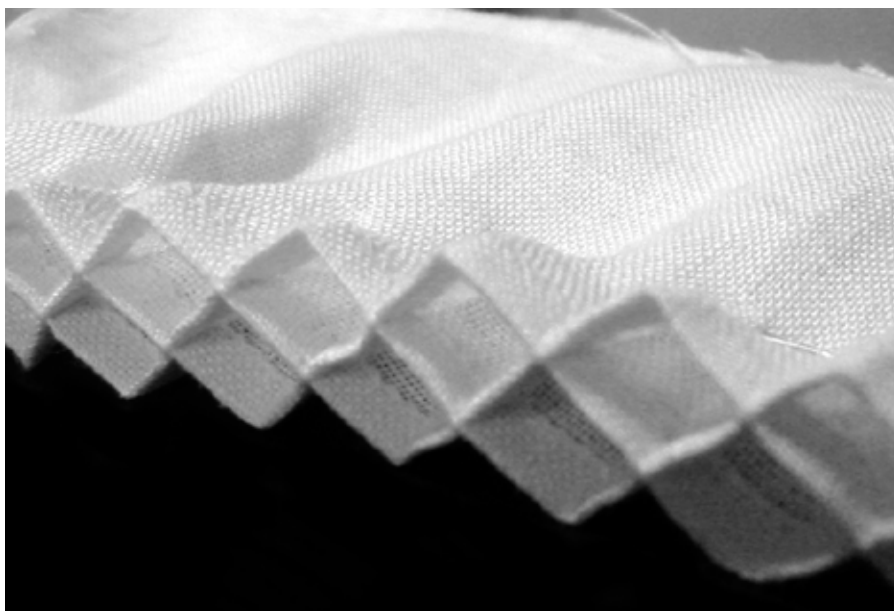

Fig. 3. Eksperiment med sammensyet bræmme efter Jomfru Marias hoveddug i Ulm. Foto: Isis Sturtewagen.

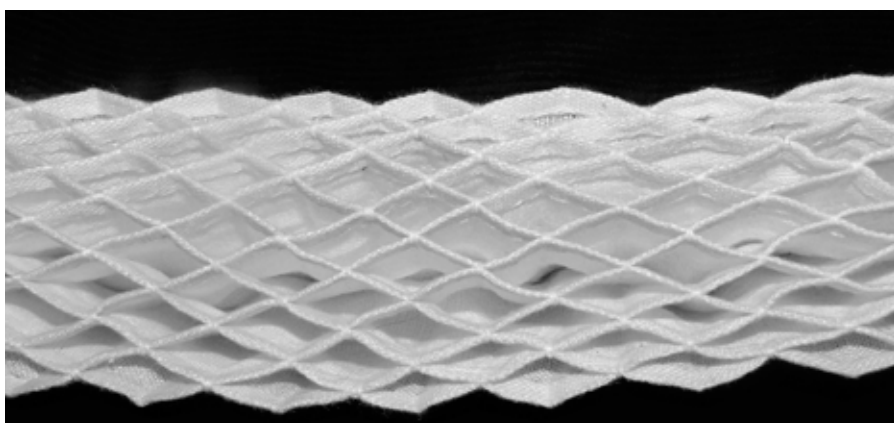

Fig. 4. Eksempel på mulig rekonstruktion af Catherine Mortimers hoveddug, baseret på 1500-tal syteknik. Foto: Isis Sturtewagen.

Forsøg med stivelse og stivelsesudvinding

Joy Boutrup, Camilla Luise Dahl, Karin Gustafsson, Sarah Lodin & Lovisa Tengelin.

Tre forskellige forsøg med stivelse blev gennemgået og dokumenteret på Middelaldercentret i juni 2006. Forsøgene blev udført under ledelse af Joy Boutrup, tekstiltekniker fra Kolding Designskole. (Fig. 1)

Deltagere i forsøgene var Camilla Luise Dahl, Karin Gustafsson, Sarah Lodin og Lovisa Tengelin. Forsøgene indgik som en del af projektet med krusede hovedduge i middelalderen. Baggrunden var at en del af middelalderens kruseduge måtte have krævet en form for stivelse for at kunne holde krusene i form.

De tre forskellige forsøg vedrørte stivelsesudvinding og forsøg med stivelse af hørlærred. Første forsøg vedrørte laboratorieforsøg med forskellige former for stivelsesudvinding samt deres effekt ved brug på stof. Andet forsøg gjaldt stivelsesudvinding på feltet med middelalderlige redskaber og fremgangsmåder, og det sidste gjaldt stivelse af hoveddug og linned og dets reaktion i forhold holdbarhed, reaktion på stivelse m.m.

I første forsøg blev tillavet fire forskellige prøver med udvundet stivelse. Joy Boutrup havde allerede inden forsøget udvundet de fire typer af henholdsvis hel hvede, hvedemel, planten arum samt hvedemel tilsat alun.

Det næste forsøg, der blev foretaget på Centret gjaldt udvinding af stivelse af hvede. Hel hvede skulle knuses og males til mel. Herefter måtte hveden igennem forskellige processer for at stivelsen kunne udvindes.

Først måtte melet blandes op med vand, melet blev æltet til en tyk dej. Den naturlige gluten i melet gør dejen til en klistret masse. Herefter hældtes vand igen over dejen til den var helt dækket.

Dejen blev igen rørt igennem og vandet blev hældt fra. Tilbage i skålen blev den gullige, klistrede

Fig. 1.

glutenholdige masse. Det frahældte vand derimod var kridhvidt, det er denne del som stivelsen udvindes af. (Fig. 1-2)

Næste skridt i processen var at presse det hvide melvand gennem et klæde, denne proces gør at de sidste rester af gluten forsvinder fra stivelsesmassen. Den gullige gluten forbliver i klædet mens stivelsen løber igennem. (Fig. 3-4)

Til sidst blev den færdige, hvide væske sat til hvile med et klæde over sig. Den skulle stå til dagen efter. Ved denne tid skulle stivelsen have lagt sig på bunden af skålen mens vandet ville flyde ovenpå. Stivelsesvæsken blev stillet i en tør, kølig krog af farverhuset med et klæde over. Gæssene på stedet blev fodret med de tiloversblevne glutenrester. Dagen efter blev væsken taget frem. Ganske rigtigt havde den nu kridvide stivelse lagt sig på bunden. Det klare vand blev hældt fra og stivelsesemnet blev tilbage. Dette var nu den færdige stivelse i flydende form.

Stivelsen var meget koncentreret og skulle igen spædes op med vand. En smule stivelse blev hældt i en skål og tilført vand, væsken blev pisket godt igennem. (Fig. 5) Det var nødvendige at afprøve blandingen flere gange for at få den rette blanding. For at kunne anvende til at stive tekstil med, måtte blandingen ikke være for tynd så stivelsen var ineffektiv. Omvendt heller ikke for kraftig så tekstilet blev for stift. Bedst blev en del stivelse til to dele vand.

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 4.

Fig. 5.

Fig. 6.

Til selve stivningen blev en hoveddug vendt i blandingen og vædet helt igennem og derefter hængt til tørring. Stivelsen i dette forsøg var med henblik på at folde eller kruse hoveddugen efterfølgende, men også en glat hoveddug har formentlig kunne stives. Stivelsen gør stoffet smudsvisende og bliver ikke så let krøllet som en ustivet dug. Til foldningen brugtes en glattesten til at danne småbitte plisseer langs kanten. Forsøget skulle bl.a. vise hvordan stivelsen ville påvirke holdbarheden af krus og plisseer. Fig. 6 viser et eksempel på en hoveddug med zigzag-formede læg fra et gravmæle i Stiftskirche zu Wertheim, Tyskland. Gravmælet viser en hoveddug bestående af mange lag, til forsøget valgte vi i stedet en hoveddug med blot et enkelt lag.

Den færdige hoveddug blev afprøvet på levende model. (Fig. 7) Dugen blev båret uafbrudt i en uge. Den stivelse, der var anvendt lod plisseerne skarpe i enkelt dag, herefter faldt de noget sammen. Efter ugen var gået var folderne stort set gået ud. Genopstivning ville dermed have været ønskelig allerede efter blot en dags

tid. En hoveddug blev stivet med en kraftigere blanding (Fig. 8) og her blev plisseerne fint i form i mere end tre dage, herefter blev også de noget flade, men holdt endnu en nogen-

lunde form. Allerede efter fire dage ville en genopstivning have været ønskelig. Med en endnu kraftigere stivelse ville det have været muligt at holde plisseerne fine længere, men dugen ville også være blevet tilsvarende stivere. I forsøget blev hoveddugen båret fra morgen til aften, man kan naturligvis diskutere om en dug af denne type ville være blevet båret uafbrudt, eller om de blev særligt brugt til finere lejligheder hvor opstivning ville være oplagt før brug. Som kontrolforsøg lavedes også en prøve hvor stof blev fugtet og plisseret på samme vis men uden brug af stivelse. Lærred er temmeligt stift i sig selv og folningen af det våde lærred lod sig bestemt gøre, men effekten holdt kun ganske kort tid. Der var ikke tvivl om at stivelsen forlængede krusenes levetid.

Forsøget viste flere interessante ting. Det var bestemt muligt at udvinde en holdbar stivelse af hvede, fremgangsmåden var enkel og kunne laves med få midler og redskaber. Det var ligeledes muligt at fremstille en stivelse, der kunne holde "krusene" på hoveddugen i form langt længere end uden brug af stivelse.

Foto: Ludvig Gustafsson, Catharina Oksen & Camilla Luise Dahl

Fig. 7.

"Når naboen kan, så kan jeg vel også ..."

- Sådan tænkte Rasmus - ham med det gamle pakhus yderst på Nokken.

John kronborg Christensen
Arkitekt M.A.A.

Der er gang i byggeriet på Nokken - eller rettere om-byggeriet. De fleste har nok bemærket, at der sker et og andet i det gamle pakhus. Den "gamle" købmand har fået nye opgaver i takt med at handelen vokser i Sundkøbing. Ikke mindst p.g.a. den nye nabo - købmanden i det store, toetagers bindingsværkshus - ham, der handler med de fine og dyre varer.

Købmand Rasmus og hans byggeplaner

Den gamle købmand - lad os kalde ham Rasmus, har mærket de nye tider og ønsker at indrette sig i pagt med disse. Han vil flytte ud på Nokken og bo på sin arbejdsplads - lige som naboen. Han har dog ikke helt de samme midler at gøre godt med, men han kan sagtens bygge som de øvrige bedre standsfolk i Sundkøbing.

Lige som i det store købmandshus, vil Rasmus have indrettet en "dile" - en forstue-butik, hvor han kan vise varer frem, gøre handler med sine kunder og holde orden i bogføringen. Det vil også blive rart for ham, at han har sin familie omkring sig, nu da de kan holde til i rummet ved siden af dilen i familiens stue og opholdsrum.

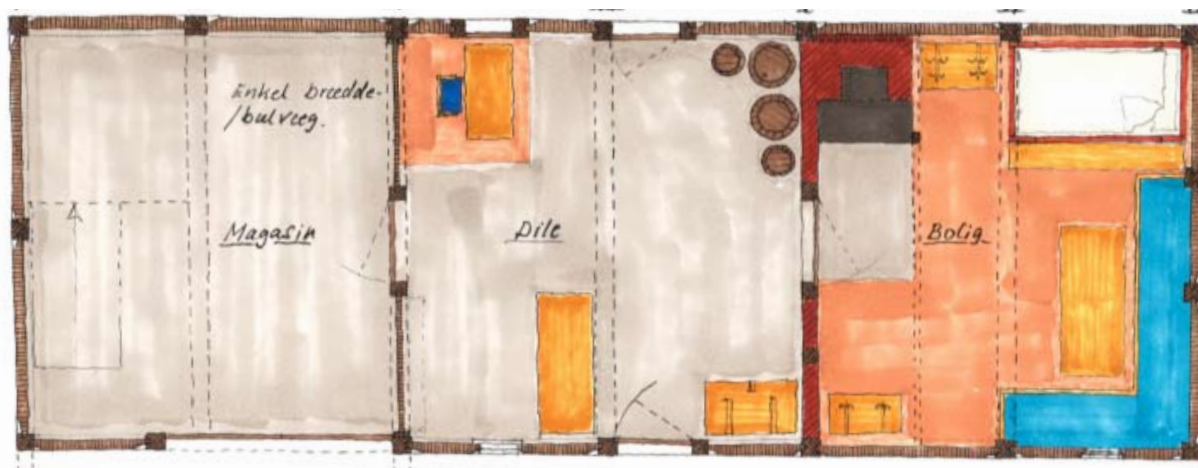
Rasmus forventer at håndværkerne bliver færdige med ombygning og nyindretning af hverdagsrummet og dilen inden sæsonen begynder, så alt kan komme på plads inden handelen for alvor begynder at tage til.

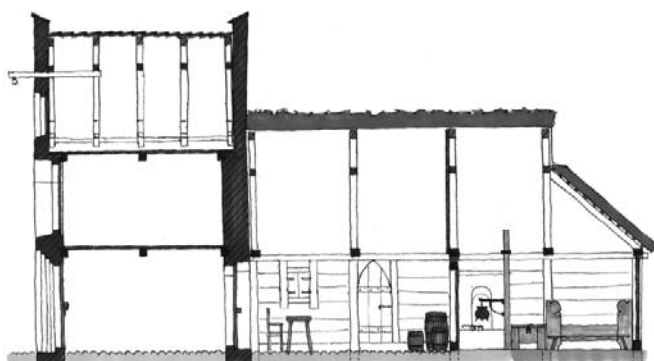
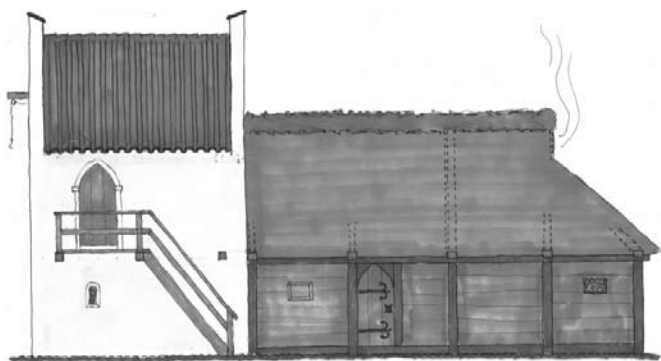
- forstuen - købmandens forretningslokale

I forstuen - eller dilen - er der ingen grund til at ændre gulvbelægningen af pigsten. Det er jo grove varer som teglsten, sandsten, tjære, tovværk o.l., der handles med. Et for fint gulv vil bare hurtigt blive ødelagt. Måske får Rasmus dog bygget et podium af træ, som han kan sidde på, ved sin skrivepult. På mange måder svarer rummet blot til den forstue, som Rasmus og hans familie havde i det gamle hus oppe i Sundkøbing - bare meget større. Det var et hus næsten magen til "plattenslagerens".

- stuen - familiens opholdsrum

I stuen bliver opsat et mere komfortabelt ildsted i hjørnet inden for døren. Det var efterhånden blevet umoderne med ildstedet midt på gulvet (et levn fra vikingetiden), som familien havde det i det gamle hus oppe i byen. Rasmus og hans hustru glæder sig også til at få en rigtig seng - lige som den nye købmand og hans hustru har. Det var måske nok udmærket med en jordbænk dækket af skind, hvor hele familien kunne holde varmen i fællesskab, men det så ikke særligt

prydeligt ud - sådan som moden nu foreskriver. Og så bliver der også plads til et præsentabelt bord og en fint udskåret bænke, hvor familien med gæster kan samles. Den kan også redes op for natten til såvel gæster som familiens børn. Og det lille vindue ud mod gaden får rude med blyindfattet glas. Nu er det lettere at se, hvem der kommer forbi - uden at skulle åbne lugen eller fjerne rammen med pergament, som var nødvendig for ikke at det skulle give for meget træk. Til gulvbelægning har Rasmus anvendt et parti fine gulvtegl, som blev til overs ved en leverance til et fint gæstgiveri - "den Gyldne Svane" - uden for Sundkøbing.

- køkkenet

Fruens og tjenestepigens arbejdsplads bliver foran ildstedet. Her er der en "usynlig" grænse mellem "køkken" og "stue" i form af bjælke på tværs af stuen ved "paterstolpen" i ildstedets hjørne. Ildsteder af denne type har været udbredt i hele Nord-europa. Der findes endnu enkelte eksempler tilbage i Norge, Sverige og i landene langs Østersøen mod syd og øst. Navnet "paterstolpen" er hentet fra endnu kendte eksempler i Sverige og hentyder her nok til den næsten religiøse status denne stolpe har - hvor toppen iblandt kan være dekoreret som et kors. Fremmede holdt sig på "køkkensiden" af tværbjælken, indtil Husherren bød dem komme nærmere.

Stenhuset - en gammel, men sikker ide

Men det skal ikke være slut med dette. I snarlig fremtid vil Rasmus også bygge et mere sikkert sted til sin handelsvare. Lige som i byerne langs Østersøens kyster - fra vest til øst, og i Visby, har Rasmus tænkt sig at bygge et stenhus i to etager. Det skal erstatte det noget tvivlsomme

lager og magasin under stråtagsdelen på Nokkens yderste del.

Magasinhuset skal have tykke stenmurer, og helst ville Rasmus have den nedre etage overhvalvet med teglstenshvælv. Men dels er pladsen trang og beliggenheden yderst på Nokken gør, at det nok må blive ved tanken. Et kraftigt bjælkelag kan jo også gøre det. Der bliver et rum på hver etage - samt selvfølgelig loftsrummet. Man kommer op til den øverste etage via en udvendig trappe til en lille svingegang. Planerne for byggeriet er allerede tegnet ned, så nu venter Rasmus bare på Rådets tilladelse og økonomien skal jo også lige være i sikret.

Ny viden - og den gamle ...

Nu er det jo bare ikke sådan for sjov og en god historie, at vi på Middelaldercentret begynder at bygge om på husene eller ændre indretninger. Det er simpelthen fordi, der nu er gået ganske mange år, siden de første huse blev bygget, og vores viden om, hvordan disse var bygget og indrettet, er vokset voldsomt siden da. Til Middelaldercentrets ros skal det også siges, at man her har turdet begynde denne forskningsmæssige udvikling ved at eksperimentere. Først ved at prøve noget af - her i form af at gøre rekonstruktionsforsøg med bygning af huse i fuld skala - får man afprøvet om tingene nu også fungerer i virkeligheden.

Al viden om middelalderens bolig- og byggeskik på Middelaldercentret bygger dog ikke alene på den seneste viden inden for arkæologi, etnologi og historie. Som restaureringsarkitekt, bygningsarkæolog og bygningsforsker gennem mere end et kvart århundrede og som ansvarlig for Middelaldercentrets byggeri (- om man vil tillægge mig dette hverv) kan jeg lidt firkantet sige,

at denne viden på mange måder har "ligget for min fod" hele tiden. Denne viden har bare manglet at blive samlet op og bearbejdet. Sådan noget tager ofte tid - ja mange år og ofte generationer. Den viden, der ligger til grund for de forandringer, der sker på Middelaldercentrets bebyggelse, har udgangspunkt i den viden, jeg har indsamlet og bearbejdet gennem de seneste femten år eller mere.

Og ikke mindst på grund af de opgaver, jeg gennem årene har haft på Middelaldercentret, har det været muligt at træffe andre bygningsforskere i Danmark og vore nærmeste nabolande, med hvem bygnings- og boligmæssige forhold under middelalderen har kunnet diskuteres. Derigennem har den opsamlede og akkumulerede viden fået en form, som har kunnet udmøntes i reelle, dokumenterbare handlinger. Både når det gælder forandringer i Middelaldercentrets eksisterende bebyggelse og når det gælder opbygning af kommende huse og anlæg.

Virkeligheden

Vi må vi jo heller ikke glemme, at huse og ting har det med at ældes og forgå, så forandringer - reparation såvel som nybyggeri - har også i middelalderen været en del af hverdagen. Der f.eks. ville ikke være gået mange år, før købmand Rasmus havde haft alvorlige rådskader i sit gamle pakhus, hvor i gulvet i det gamle kontor lå under udvendigt jordniveau. Huset er i øvrigt så "gammelt", at det er blevet bygget med jordgravede stolper. Dette er for tiden (omkr. 1400) for længst gået af mode. Alle huse bygges nu - som Sundkøbings huse omkring torvet - på en tømmeramme løftet op fra jorden på en række syldsten.

Middelaldercentrets beskæftigelsesafdeling

Gode lokale forhold og meget at vælge imellem i projekterne giver de ledige en god ballast til at komme videre.

Jette Mygind

Leder af Middelaldercentrets systue

Middelaldercentret har i sin relativ korte levetid (fylder snart 16 år) altid haft en beskæftigelsesafdeling tilknyttet. I begyndelsen var denne afdeling en integreret del af virksomheden og dette er afdelingen for så vidt stadig, men i dag er den i langt højere grad en kommunal affære, idet der af kommunen er ansat to medarbejdere som har til huse på centret.

Som beskæftigelsesprojekt er der rigtig mange kvaliteter ved at være på Middelaldercentret, hvoraf en af de største er, at vi rent faktisk er på en virksomhed i drift.

Alt hvad afdelingen laver bliver brugt og vurderet i forhold til Middelaldercentret og alle tilknyttet beskæftigelsesafdelingen er en del heraf og arbejder på at centret skal få succes. Dette er en simpel, men meget effektiv pæda-

gogisk platform, der samler de arbejdsledige op og sender dem videre i livet med en god ballast.

Lokalemæssigt er afdelingen begunstiget fordi den kan benytte gode lokaler og værksteder, som afdelingen har adgang til på lige fod med centrets egne ansatte. Der er en meget stor systue med alle faciliteter, et tømmer- og smedeværksted og endelig et nybygget læderværksted. Det største værksted er dog middelalderbyen Sundkøbing, hvor folk som er tilknyttet afdelingen arbejder det meste af sæsonen, vel og mærke hvis man ønsker at optræde i middelalderdragt, men det gør de fleste og er herigennem med til at gøre et besøg på centret til en endnu større oplevelse for de mange tusinde mennesker som kommer her hvert år.

Det er ikke altid let at have i ledighed og helt alene skulle tackle det store kommunale system. Middelaldercentret er en meget fleksibel arbejdsplads med en stor faglig spændvidde, lige fra håndværksopgaver, til butik, kontor, museumsopgaver, og forskning. Denne mang-

foldighed er til gavn for den ledige. Tingene bliver mere nærværende og personlige, og vi gør meget for at skabe nye muligheder for folk som er havnet på centrets beskæftigelsesafdeling. Men det er selve stedet Middelaldercentret og den kultur der hersker her, der er det egentlige og det mest driftssikre tilbud til den person der er havnet i ledighed. Med centret som ramme og pædagogisk værktøj er der så mange forskellige spændende tilbud til den enkelte, at det er svært ikke at finde noget man syntes om og som kan give en fornyet selvtillid og ryggrad i hverdagen og frem for alt, lyst til at gøre noget ved egen situation, uanset hvor håbløst det kan se ud!

Beskæftigelsesafdelingen på Middelaldercentret sidder med i centrets ledelsegruppe og har indflydelse på, hvordan centret skal udvikle sig i fremtiden, vi er kommunale, men vi er også Middelaldercentret og på rigtig god vis er det lykkedes at forene de to kulturer!

KURSER

At blive frivillig på Middelaldercentret

For at blive frivillig på Middelaldercentret skal man have gennemgået et begynderkursus hvor man tilegner sig en basal viden om middelalderen og lærer at agere i middelalderbyen Sundkøbing.

På kurserne vil man blive introduceret i formidling, historie, kunsten at bo og leve i middelalderhusene, beklædning, etc.

Derudover skal man være medlem af vores støtteforening Guldborgsundgildet.

Når man har gennemgået kurset, er man velkommen til at være med som frivillig på Middelaldercentret. Dette koster ikke noget, man får udleveret råvarer til madlavning og man bor i middelalderhusene, typisk en uge fra lørdag morgen til fredag eftermiddag. Der er mulighed for at leve helt autentisk på middelaldervis eller kombinere med lidt moderne faciliteter: Der er nutidige bade- og køkkenforhold "bag kulisserne"

Tilmelding til Helle Krogh, 54861934, adgang efter "først til mølle" principet.

KURSUS DATOER: 24/25 MARTS 2007 OG 21/22

APRIL 2007

Tid: Kurserne starter lørdag kl. 9.00 og slutter søndag kl. 16.00

Der vil være mulighed for at blive indkvarteret fredag aften mellem kl. 18.00 og 19.00

Mødested: "Det hvide hus" Middelaldercentret, Ved Hamborgskoven 2-4, Sundby L, 4800 Nykøbing F. Tlf. 54861934

Undervisningslokale: Administrationsbygningen, Ved Hamborgskoven 4.

Undervisning: Se tidsplan

Indkvartering: På gæsteværelserne. Med plads til fem pers. i hvert værelse.

Husk at medbringe soveposer, dyner, håndklæde etc.

Forplejning: I "Det hvide hus" Morgenmad og frokost: Lørdag og søndag

Aftensmad: Lørdag aften.

Der vil være kaffe og kage samt frugt i pauserne under kurset. Vand, øl og vin kan købes.

Deltagerne skal selv rydde af og vaske op efter måltiderne.

Praktiske råd: Husk varmt tøj og terrængående fodtøj.

Pris: 400.- kr pr. Deltager.

Deltagere: Kurserne er for alle interesserede voksne, børn fra 14 år kan deltage sammen med en voksen.

Max. Antal deltagere pr. kursus 20 pers.

Små og mindre børn er velkomne i sæsonen sammen med forældre som har gennemgået et begynderkursus.

Program begynderkurser 2007

1. dag

Kl. 8.00. Morgenmad i "Det hvide hus"

Kl. 9.00 Samling og velkomst i Administrationsbygningen.

Kl. 9.30 Middelaldercentrets historie.

Kl. 10.00 Praktiske oplysninger for frivillige på Middelaldercentret

Kl. 11.00 Borgerne i Sundkøbing.

Kl. 12.00 Frokost i "Det hvide hus"

Kl. 13.00 Rundvisning i Sundkøbing.

Kl. 14.30 Europa 1397.

Kl. 15.00 Kaffepause.

Kl. 15.30 Handel/Handelsvarer i middelalderen.

Kl. 16.30 Spørgetid

Kl. 18.00 Aftensmad, "Det hvide hus"

2. dag

Kl. 8.00 Morgenmad, "Det hvide hus"

Kl. 9.00 Samling i Administrationsbygningen.

Kl. 9.00 Klædedragter.

Kl. 10.00 Religion. Kirken i middelalderen, tro og overtro.

Kl. 11.00 Børn og voksnes vilkår i middelalderen

Kl. 12.00 Frokost, "Det hvide hus"

Kl. 13.00 At bo i et middelalderhus.

Kl. 14.30 Kaffepause.

Kl. 15.00 Spørgsmål, evaluering og afslutning.

Ret til ændringer forbeholdes.

INDBYDELSE TIL REENACTMENTMARKED OG WORKSHOP

Den 17.-20. MAJ 07

Kom med dit telt samt middelalderudstyr og deltag i marked og workshop. Vi giver dig her en mulighed for at sælge og købe kvalitetsvarer og derudover få en masse viden om div. håndværk, historie, etc.

Markedet holder åbent hver dag fra kl. 10.00-16.00, i centrets åbningstid.

Workshop'ene vil foregå i løbet af dagen, det vil være nødvendigt at tilmelde sig div. emner. Det er gratis, men man må betale for evt. materialer.

• Syteknikker, fletteteknikker, broderi.

Torsdag og fredag aften fra kl. 19.00 til 22.00

• Systuen er åben

torsdag, fredag og lørdag fra kl. 11.00 til 15.00. Her kan du få lavet mønster til egen dragt, max 20 personer.

• Læderværksted:

Skosyning max 20 personer fordelt på 4 dage.

• Smedning:

torsdag og fredag max antal 10 pers

• Træværksted:

max antal 20 pers fordelt på 4 dage

• Musik, instrumenter og middelalderdans.

Torsdag til søndag kl. 11.00 til ?

Foredrag v. Kåre Johannesen torsdag og fredag "Middelalderen før og nu"

Foredrag lørdag kl. 16.15 om ikonmaling

Lørdag aften er der middelalderfest. Pris pr. deltager 50.- kr

Ved godt vejr mulighed for sejlads med centrets middelalderskibe.

Tilmelding:

Helle Krogh 54861934 helle@middelaldercentret.dk

Benny Rosenkrantz Middelaldergildet@sol.dk

Ret til ændringer forbeholdes

PROGRAM FOR 2007

Praktiske oplysninger

Åbent 1/5-30/9 samt i skolernes efterårsferie: 15-19/10.

I maj og september er der lukket mandage

Alle dage kl. 10-16. Aftenåbent, se program.

Priser 2007

OBS priserne gælder ikke aftenarrangementer, se program.

Tilbud til skoler og børneinstitutioner

Byens borgere (entré, rundvisning, blidekast, brødbagning), 50,- kr./elev, 2 lærere gratis pr. klasse. Min. 15 elever.

Skoletjenesten: 170,- kr./elev/dag (15-28 deltagere), 2 lærere gratis.

Overnatning også muligt, pris 30,- kr./elev/nat

Specialarrangementer

Bestilt bål: 60,- kr.

Bestilt snobrødsdej (max. 30 pers.): 45,-kr. pr. portion.

Bestilt blidekast (lille blide): 500,-kr. (stor blide); 800,-kr.

Bestilt blidekast udenfor åbningstid, i sæsonen: 2.500,-kr.

Bestilt rundvisning: 450,- kr.; Uden for åbningstid: 750,- kr.

Middelalderevents

Ridderturneringer, kl. 14.00

1/5-24/6: Tirsdag, onsdag, torsdag og lørdag samt

4/5 (St. Bededag), 27-28/5 (pinse).

Den 23./6 (Skt. Hans Aften) også om aftenen.

25/6-19/8: Alle dage.

20/8-30/9: Tirs., ons., tors. og lør.

Efterårsferien: 15.-19/10. alle dage, d. 17. også om aftenen.

Bliderne: De store krigsmaskiner afskydes hver dag kl. 12.00. Den lille blide også kl. 15.00 i per. 30/6-19/8.

Hagebøsser: demonstreres søndage kl. 12.20 i perioden 25/6-19/8.

Artillerishow: Bombarde, hagebøsser og ildlanser, søndage kl. 14.00 i perioderne 1/5-29/6 og 20/8-30/9.

Bueskydning: Se opslag i indgangshallen.

Aktiviteter: Se opslag i indgangshallen.

Rundvisninger: 1/5-29/6 og 20/8-30/9 er der gratis rundvisning på dansk, søndage kl. 11.00 for enkeltpersoner og familier, start ved Hallen. **NYHED**

- Nyt købmandshus. Lagerhuset på Nokken er ombygget og indrettet til bolig og butik". **NYHED**
- Skibet Agnete har fået et kastel til kampbrug. **NYHED**
- Legepladsen ved caféen er udvidet og der bliver indrettet en aktivitetslegeplads i byskoven. **NYHED**

Arbejde som frivillig?

Se www.middelaldercentret.dk eller ring 5486 1934

Særlige begivenheder

Middelaldercentret åbner 1/5.

Marked og workshop for reenactors, 17-20/5 Tilmelding til at sælge varer og deltage i workshops nødvendig. **NYHED**

Skt. Hans Aften, 23/6 Åbent til kl. 22.00. Kildemarked ved byens helligkilde. Ridderturneringer, afskydning af blider, artilleri. Om aftenen skyder bliderne med ildkugler. Skt. Hans bål og tale. Bestilling i Gæstgiveriet nødvendigt.

Normal entrépris kl. 10-16, fra kl. 16 enhedspris 30,- kr.

Temauger i juli:

Gøgl, teater, musik: 2/7-8/7

Håndværkeruge: 9/7-15/7

Krigsfolk: Træn med soldater, mød ridderne: 23/7-29/7

Artilleri, krudt og kugler Vi bygger trækulsmile, laver salpeter og renser svovl til krudtproduktion over sommeren, se opslag i indgangshallen.

A Knight to remember: Nyt aften-riddershow: 4/7, 11/7, 18/7, 25/7 & 1/8. For tredje år i træk kan vi præsentere et forrygende show i to akter onsdag aften i juli og august: *Det gode og det onde mødes i dramatiske optog med riddere, en drage, døden, pestofre, slagskibe og kanoner.*

Åbent fra kl. 18. Hele bygaden er åben og beboerne byder velkommen i husene og ved boderne. Området ved havnen og ridderturneringsbanen er lukket indtil showet starter. Der er adgang til gæstgiveriet Den Gyldne Svane, Caféen og madpakkeområde m.v. ved indgangen. Forudbestilling til gæstgiveriet anbefales. Showet starter kl. 20.00 med 1. akt ved ridderturneringsbanen, 2. akt er ved havnen. Det er ståpladser, men man er velkommen til at medbringe feltstole el.l. Voksne: 110,- kr. Børn: 55,- kr.

Heldagsbillet: Voksne 160,- kr., børn 80,- kr.

Efterårsferie, 15/10-19/10

Åbent mandag-fredag kl. 10-16,

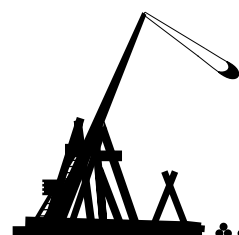
Onsdag den 17. åbent kl. 10-21.

Ridderturneringer, gøgl, marked, affyring af krigsmaskiner. **Onsdag aften:** Ridderturnering i fakkelskær, blider med ildkugler, fyrværkeri!

Ret til ændringer i programmet forbeholdes.

Aktuelle oplysninger på 5486 1934 eller www.middelaldercentret.dk.

Dagens arrangementer, se opslag i indgangshallen.

ÅRSMØDE I Guldborgsundgildet

- Middelaldercentrets støtteforening

C. C. Christiansen

Formand for

Guldborgsund Gildet

Lørdag den 10. marts 2007 afholdes gildets årsmøde

I

Middelaldercentrets Velkomsthall

Programmet er følgende:

17.00 Ankomst

- Adgang til at se et orgie farver og moderne middelalder på 2 DVD-film fra Galathea 3, om de byer og landskaber hvor Indien-delen af Krudt-projektet udspiller sig.

17.30 Årsmøde / generalforsamling, med følgende dagsorden:

- Valg af dirigent og valg af referent.
- Beretning for det forløbne år.
- Godkendelse af det reviderede regnskab
- Indkomne forslag.
- Forelæggelse af forslag til det kommende års aktiviteter.
- Godkendelse af det kommende års budget, herunder fastsættelse af kontingent.
- Præsentation af de af Middelaldercentrets ledelse udpegede 2 rådsmedlemmer og 1 suppleant.
- Valg af kasserer (kasserer vælges i ulige år – formand vælges i lige år !).
- Valg af 2 rådsmedlemmer.
- Valg af 2 rådssuppleanter.
- Valg af 2 repræsentantskabsmedlemmer
- Valg af revisor.
- Valg af revisorsuppleant.
- Eventuelt.

Forslag ad. E. skal være rådsformanden i hænde senest 2 uger før årsmødet. Adressen er Guldborgsund Gildet, Middelaldercentret, Ved Hamborgskoven 4, 4800 Nykøbing F.

Ca. 18.15 Middag i den Gyldne Svane:

Den kendte middelaldermenu: stegte ben med brød og smør, samt salat fra kålgården til kr. 98,- (venligst: reservation af middag på: 54861934 eller mc@middelaldercentret.dk)

Ca. 19.15 Kåre Johannesen fortæller om: "Mørkets Magter" - spøgelse, gespenster og andre nattevæsner, som man må indstille sig på at møde, hvis man dumdrigt vandrer rundt i Sundkøbing ved nattetide, samt et lynkursus i hvordan man tackler dem, hvis uheldet skulle være ude...

Middelalderens verden var, også dengang, befolket af andre over- og underjordiske end engle og djævl. En sand underskov af gespenster, vampyrer, gengangere, elverpiger og ganske almindelige spøgelser hjemsøgte menneskenes verden i nattemørket, og der er bevaret beretninger om dem alle. Her vil der blive lejlighed til at hilse på en håndfuld af de mest fremtrædende overnaturlige skabninger fra middelalderens ind- og udland!

WORK-SHOP Weekend

31/3 - 1/4 2007

begge dage kl. 9.00 – 15.00

Læderværksted:

Sko-syning – tilskæring og starthjælp til at sy dine egne sko
v. Hannah Rasmussen
materialeudg. ca. 400,- kr.
Max. 12 deltagere

Mindre tasker, punge o.lign.

v. Winny Czajkowski

Heraldik

v. Charles Jones
Kendskab til våbenskjold
OG våbenmærkernes symbolske verden krydret med viden om materialer og teknikker
Nærmere indhold: henv. til Charles

Brikvævning og andre bånd

v. væverlauget
Bælter, bånd og snore er nyttige og gode sysler for Sundkøbing-borgere
Else og Elna demonstrerer forskellige teknikker og hjælper jer i gang med egne produkter.

Kurserne afholdes af Guldborgsund Gildet og henvender sig til alle vore medlemmer.

Folk, der kommer langvejs fra kan overnatte som vanligt i soverummene i hovedbygningen allerede fra fredag aften. Egen sovepose skal medbringes.

Kursusgebyr: 400,00 kr. for alle over 15 år og uanset om man overnatter eller ej.

For overnattere, fuld forplejning lørdag, morgenmad og frokost søndag. Til dagkursister er der frokost lørdag og søndag. Kaffe & the kan nydes efter behov. Øl & vand kan købes.

Materiale-udgifter holdes på et absolut minimum og må påregnes til egne produkter

Tilmelding til Inger Bojesen tlf. 54 44 43 25 eller mail j.n.hesnaes@get2net.dk

Middelaldermad & Urter

v. Birgitte Bernstein
at lave mad over bål/på ildsted
tilberedning af enkle nemme retter
tilknyttet viden om urtemedicin

Den teoretiske del:

Råvarer – sommer & vinter

Samfundslag – hvem spiser hvad?

Plantefarvning

v. farverlauget

Elisabeth, Lone & Inger demonstrerer farvningens kunst.
Vi koncentrerer os især om Krap- og Indigofarvning for øvede såvel som nybegyndere.

Nålebinding

v. Inga Jensen

Da vi hverken kan strikke/hækle anno 1397 er nålebinding en yderst relevant teknik til fremstilling af huer og vanter. Samtidig er det en formidabel formidling til publikum.

Ikonografi

Foredrag

v. Gitte Buch

Lørdag d. 19. maj kl. 16.15 til 18.00 på Middelaldercentret

Gitte Buch er en alsidig kunstner, der både arbejder med store malerier af ekspressiv/organisk karakter og disses diametrale modsætning – de helt stringente gentagelser af Østkirkens hellige billeder.

Ikoner er at betragte som vinduer ind til evigheden, som forkyndelse i form, farve og skønhed. De fremstilles efter nøje fastlagte regler, som ikonmaleren ydmygt må underlægge sig. Håndværk og fremgangsmåde har været næsten uændret i de sidste 1000 år og flere og flere mennesker interesserer sig i disse år for ikonens dybe mystik og bagvedliggende teologi.

Foredraget vil give en introduktion Østkirkens byzantinske billed-verden, belyse udvalgte ikonmotiver og lægge vægt på den symbolverden, der udfoldes i ikonerne, og som vi genkender fra vore kalkmalerier.

Der vil være en præsentation af nogle af Gittes værker og et lille udvalg af materialer og farver, som man kan studere og stille spørgsmål omkring. Eksemplarer af den nyligt udkomne bog "At skrive en ikon", hvor Gitte Buch er medforfatter, vil kunne købes.

Entré: 50,- kr. for Guldborgsund Gildets medlemmer

Foredraget er lagt efter Centrets lukketid kl. 16, for at frivillige der deltager på feltet den pågældende dag, kan nå at være med og høre dette spændende foredrag. Fri entré for dem.

Se i øvrigt Gitte Buch's hjemmeside: www.gittebuch.dk

Tilmelding til Inger 54444325.

Kursusudvalget Guldborgsund Gildet

Guslien

eller som det også kaldes Russisk psaltrium er fra 1200 tallet.

Flemming Kjær

Musik-, sang- og dansegruppen

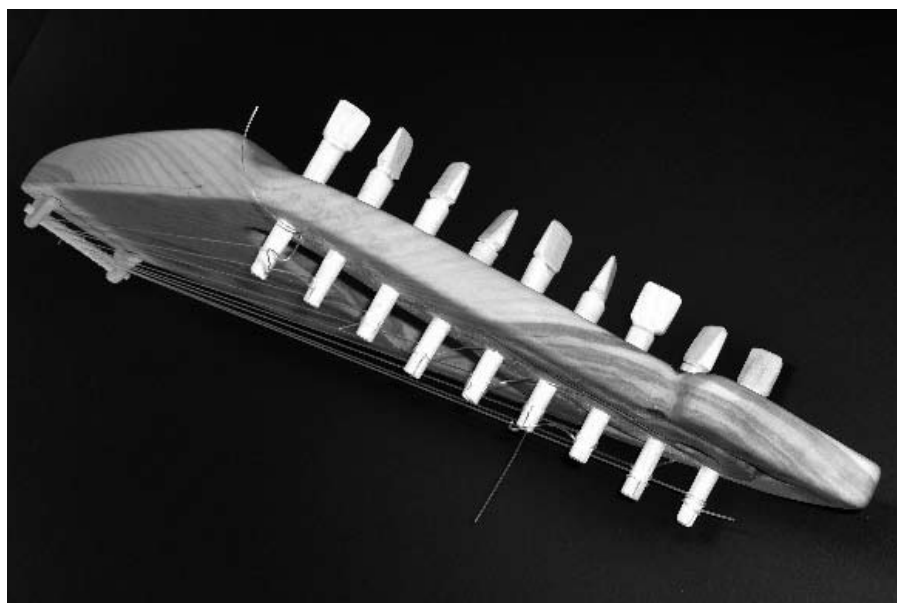
Guslien er et knipset strengeinstrument, det er ca. 85 m langt, 20 cm bredt, 6,5 cm tykt.

Der er 9 strenge, og instrumentet hører til citherfamilien. Der er 2 udskårne fuglehoveder foroven. (Se detaljer på billederne)

Denne gusli er fremstillet til en ung harpenist, Kamilla Prins, som er med i en vikingetidsgruppe. Kamilla vil her i foråret og efteråret afprøve guslien, dens spillemæssige færdigheder samt experimentere hvilke strenge der er klangmæssigt bedst, f.eks. tarmstrenge - metalstrenge med forsk. legeringer.

Senere - hvis det er muligt - vil vi lave en CD / musikarkæologisk musikexperiment, med guslien, kernespaltefløjte og tromme, men mere herom senere.

Sådanne projekter arbejdes der også med i musik-sang & dansegruppen på

Nyt fra musik-sang & dansegruppen

Flemming Kjær

Musik-, sang- og dansegruppen

Pt. er vi 4 pers. der mødes hver 2. mandag i ulige uger.

Det er Astrid på fløjte, Agnes på tromme, Michael på tromme og Flemming på sækkepibe-fløjte m.m. Øvestedet er Grønsundsvej 258 i Sdr. Kirkeby

Vores mål her i vinter er at lære nogle få danse-ballader-melodier, som vi kan optræde med som enkelt person eller i gruppe på M.C.

Gruppen vil også tilbyde sig som underholder på M.C. i gæstgiveriet ved festlige lejligheder. Gruppen deltager i slutningen af februar i et ballade kursus i aftenskoleregi, som kører over et par weekends + aftener.

Gruppen råder over diverse kopiinstrumenter (privateje) men der vil være mulighed for at få råd og vejledning til at lave sit eget instrument, samt at spille på disse.

Så hvis du har lyst til at være med så kontakt: Flemming Kjær 54 14 77 01

Det er en forudsætning at man kan beherske/spille på et instrument, da der ikke er musikundervisning.

Vidste i .....

- at forskere i Ravenna netop har rekonstrueret Dante Allighieris ansigt ud fra en 86 år gammel gipsafstøbning af hans kranie? Det viser sig, at den store digter og forfatter til det berømte mere end 14.000 linier lange digt "Den Guddommelige Komædie" (der i øvrigt fylder 700 år i år) var lidt af en slagsbror; hans næse var voldsomt kroget, og må have været brækket på et tidspunkt.
- at kaffe faktisk ikke var helt ukendt i Europa i middelalderen? Men det betyder altså ikke, at man fremover kan drikke kaffe på feltet; det var kun nogle få, udvalgte standspersoner, der havde stiftet bekendtskab med det i mødet med araberne under korstogene. De har åbenbart ikke brudt sig om det, for det er først hen imod år 1800 drikken begynder at blive almindeligt kendt.
- at ganske mange lægebøger i middelalderen anbefaler kvinder at masturbere, fordi man mente at det stimulerede menstruation, som var en slags "åreladning unplugged"? Way to go, tøser, det er "doctor's orders"...
- at man i senmiddelalderen var fast overbevist om, at visse frøer havde en lille sten inde i hjernen, som kunne bringe rigdom og lykke, den såkaldte "tudsesten"? Så hvis I falder over en frø der er iført designertøj og ser glad ud, så smæk den én i skallen, og snup stenen!
- at dét navn, vi gerne giver vores naboer mod syd, Tyskland, strengt taget slet ikke var korrekt i 1300-tallet? Den formelle betegnelse på den tid var "Det Hellige Romerske Kejserrige", og landet eksisterede kun som en slags spinkel føderation. "Tysk" blev det først i 1512, og et samlet land blev det ikke før Bismarck lavede kejsersnit (haha!) på de mange små fyrstendømmer i 1870..
- at den berygtede "Spanske Inkvisition" faktisk kun med nød og næppe har noget med middelalderen at gøre? Den blev indstiftet af pave Sixtus IV i 1478, lige på tærskelen til renaissance. Til gengæld blev den først opløst i slutningen af det 19. århundrede - den sidste kætterhenrettelse fandt sted i 1826, da den spanske skoleinspektør Cayetano Ripoll fik forklaret det glade kærlighedsbudskab så grundigt, at han døde af det.

Ny forpagter til Den Gyldne Svane

Sam Hotels i Sundby overtager forpagtninger af Middelaldercentrets gæstgiveri "Den Gyldne Svane". Sam Hotels ser en stor fordel i en samdrift af to store produktionsskøkkener, ligesom hotel- og kongrescentret, samt det kommende Wellness Center betragter naboskabet til Middelaldercentret som en stor gevinst i forhold til hotellets gæster. De to institutioner kan nu tilbyde gæster et hav af forskellige oplevelser indenfor kultur og wellness og begge institutioner ser det nye naboskab som en stor styrke i fremtiden.

I den kommende tid skal køkkenpersonalet på Sam Hotels på kursus på Middelaldercentret - de skal lære om mad og spisevaner i Middelalderen på et niveau, hvor de på en underholdende og kompetent måde kan formidle til gæsterne i Den Gyldne Svane. Men det stopper ikke her, centrets systue skal sy dragter til serveringspersonalet og de skal lære hvordan man gik klædt for mere end 700 år siden. Det er de to institutioners håb, at der allerede inden for en overskuelig fremtid, vil være dragter nok til at også gæster kan få dem på og på denne måde foretage en tidsrejse tilbage til Middelalderen under kyndig vejledning af middelaldercentrets fagfolk og formidlere.

Sam Hotels leder Allan Hansen og Middelaldercentrets leder Peter Vemming ser frem til et sjovt og spændende samarbejde og de mener begge, at det kun kan gå for langsomt med at komme i gang. Begge er

fuld af gode ideer til nye spændende tilbud i gæstgiveriet, kombineret med de ydelser, som de respektive institutioner kan tilbyde i forvejen. Kongresdeltagere vil kunne blive afhentet i centrets både, blive rundvist på Middelaldercentret og spise i gæstgiveriet inden det mere alvorlige arbejde begynder ovre på kongrescentret. Der vil blive lavet aftenarrangementer med gøgl og musik, almindelige hotelgæster vil kunne besøge Middelaldercentret på favorable vilkår som del af deres ophold på Sam Hotel, og det er i virkeligheden kun fantasien der sætter grænser for de mange muligheder, der bliver i et kommende samarbejde.

Gæstgiveriet den Gyldne Svane åbner den første maj, men allerede i løbet af april måned vil man kunne bestille arrangementer i den fælles booking på Sam Hotels (døgnaftent) eller på Middelaldercentret!

